

## ZADARSKO ŠKOLSTVO U PRVOM SVJETSKOM RATU

Ante BRALIĆ  
Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru

UDK 37.018 "1914/1918" (497.5) Zadar  
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 28. XII. 2005.

*Zadarsko školstvo tijekom Prvog svjetskog rata bilo je izloženo brojnim problemima. Došlo je do mobilizacije učitelja, zauzimanja škola od strane vojske, što je dovelo do zatvaranja brojnih škola u zadarskom kotaru. S druge strane, nedostatak muške radne snage na selu nastojao se nadoknaditi radom djece. Državne vlasti tolerirale su široko rasprostranjenu praksu izočnosti seoske djece s nastave, osobito u proljetno doba, tako da se nastava od travnja gotovo i nije održavala u seoskim školama. Istovremeno, visoka inflacija je obezvrjeđivala učiteljske plaće, što je dodatno demotiviralo učitelje u njihovoj djelatnosti. Država je nastojala od škola stvoriti pogodni medij za državnu propagandu, te je strogo kontrolirala politička raspoloženja među srednjoškolicima.*

Ključne riječi: Zadar, Prvi svjetski rat, školstvo.

### *Stanje školstva uoči rata*

Ondašnja razina industrijskog razvoja zahtijevala je barem minimalnu razinu pismenosti, koju Dalmacija uoči Prvog svjetskog rata nije mogla ponuditi. Naime, od 1880., kada se prvi put statistički bilježi pismenost, pa do 1910. nepismenost je u Dalmaciji pala za samo 11%, tj. od 89,3% na 78%. Razlog tako malom padu nepismenosti je u nedostatku osnovnog školstva koje se sporo razvijalo. Od 1861. pa do 1912. broj je osnovnih škola porastao s 192 na 518 ili s 407 učitelja na 1486, što predstavlja malen rast. U predratnoj školskoj godini 1912./13. u Dalmaciji još nije obuhvaćeno školovanjem 25.000 djece, što predstavlja 30% djece školskog uzrasta. Ovome treba pridodati da je mnogo djece bilo podučavano u nemogućim uvjetima: učitelj je podučavao i do 100 učenika. Osobito je teško stanje u školstvu bilo u zagorskim općinama Dalmacije. U zadarskom kotaru 1902. bilo je 57 osnovnih škola.<sup>1</sup>

Dalmatinsko srednje školstvo bilo je gotovo nepripremljeno za novi tehnološki razvoj koji je kucao na vrata Dalmacije. Najviše učenika pohađalo je pet gimnazija koje

---

<sup>1</sup> Izvještaj o stanju općih pučkih i građanskih škola i preparandija u Dalmaciji za šk. g. 1901./1902., Zadar, 1903., str. 3-16.

su u školskoj godini 1912./13. imale 1.233 učenika.<sup>2</sup> Te su škole davale široko humanističko znanje, ali su bile daleko od tehničkih znanja pa su gimnazije bile rasadište budućih činovnika širom Dalmacije. Uz gimnazije postojale su i tri realke koje su davale veći naglasak prirodnim znanostima, a imale su u školskoj godini 1912./13. 777 učenika. Od stručnih škola najvažnije su muška učiteljska škola u Arbanasima i ženska učiteljska škola u Dubrovniku. Također, u Dalmaciji je u to vrijeme bilo 6 trgovačkih i 16 zanatskih škola.

Prosvjetne prilike u Dalmaciji bile su iznimno loše. I na početku 20. stoljeća trećina djece školskog uzrasta nije pohađala školu. Osobito teško stanje bilo je u dalmatinskom zaleđu. Prilike u zadarskom kotaru, a osobito u općini Zadar bile su nešto bolje. Prema statistikama zadarskih Talijana, nepismenost je u gradu bila oko 20%, a to je daleko bolje od dalmatinskog postotka nepismenih. Nepismenost među zadarskim Talijanima bila je još manja.<sup>3</sup> Razlog manjoj nepismenosti na razini zadarske općine bio je u dobroj pokrivenosti grada i okolice školama. Najstarija pučka škola u Zadru bila je Muška pučka škola na talijanskom jeziku osnovana 1815. godine. Žensku pučku školu na talijanskom jeziku osnovala su benediktinke 1827. Škola je dobila pravo javnosti 1874. Pred rat, tj. 1914. ima 10 učiteljica.<sup>4</sup> Građanska škola sv. Marije s pravom javnosti dobila je to pravo 1874., a osnovana je 1875. godine. Uoči rata ima 8 učiteljica.<sup>5</sup> Muška vojnička pučka škola na njemačkom jeziku osnovana je 1869. godine i pred rat ima 8 učitelja. Ženska pučka škola, koja je osnovana 1887., također je imala 8 učitelja, a pravo javnosti dobila je 1895. godine.<sup>6</sup> Na hrvatskom jeziku prvo je osnovana Muška pučka škola 1885., a druga je Ženska pučka škola osnovana 1898. godine. *Legina* mješovita škola u Arbanasima otvorena je 1897. i imala 7 nastavnika,<sup>7</sup> a Srpska djevojačka škola otvorena je 1882. godine i imala je 3 nastavnika (1 učiteljica, 1 pomoćna učiteljica i 1 kateheta).<sup>8</sup> Pripravni razred za srednje škole na talijanskom jeziku osnovan od strane *Lege* 1904. imao je 3 nastavnika.<sup>9</sup> Zavod sv. Dimitrija otvoren je 1913. i u hrvatskom odjelu radi 12, a na talijanskom 11 nastavnika.<sup>10</sup>

---

<sup>2</sup> Dinko FORETIĆ, "Društvene prilike u Dalmaciji pred Prvi svjetski rat s osobitim osvrtom na radničku klasu", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, II, Razdio historije, arheologije, historije umjetnosti, (1), Zadar, 1963. str. 62. Za širi kontekst o dalmatinskom školstvu vidi: Ivo PERIĆ, *Borba za ponarođivanje dalmatinskog školstva 1860.–1918.*, Zagreb, 1974.

<sup>3</sup> Samo je 17% osoba koje su istaknule talijanski kao materinji jezik bilo nepismeno. *Fiume e Dalmazia*, bez mjesta i godine izdanja.

<sup>4</sup> Državni arhiv u Zadru (dalje u tekstu DAZd), Spisi Kotarskog školskog vijeća (dalje u tekstu KŠV), kutija 292, br. 1192, 21. 2. 1914.

<sup>5</sup> DAZd, KŠV, kutija 292, br. 1193, 21. 2. 1914.

<sup>6</sup> DAZd, KŠV, kutija 292, br. 1194 i br. 1195, 21. 2. 1914.

<sup>7</sup> DAZd, KŠV, kutija 292, br. 1199, 21. 2. 1914.

<sup>8</sup> DAZd, KŠV, kutija 292, br. 1200, 21. 2. 1914.

<sup>9</sup> DAZd, KŠV, kutija 292, br. 1202, 21. 2. 1914.

<sup>10</sup> DAZd, KŠV, kutija 292, br. 1203 i br. 1204, 21. 2. 1914.

Postojale su dvije gimnazije – jedna na hrvatskom, a druga na talijanskom jeziku, i jedna realna gimnazija na talijanskom jeziku te industrijsko-obrtnička škola “Pasquale Bakmazs” čiji je nastavni jezik bio talijanski. Istovremeno je djelovala jedina muška učiteljska škola u Dalmaciji (Preparandija) u Arbanasima. Pri zadarskoj bolnici osnovana je 1821. godine babička škola ili, točnije rečeno, babički tečaj. Za vrijeme rata, tj. od 1912. do 1920. školu je vodio Ante vitez Stermich.<sup>11</sup> U gradu djeluju dvije visokoškolske ustanove: katolička i pravoslavna bogoslovija.<sup>12</sup>

Za učenike i studente postoji više đučkih i studentskih domova. Budući da su mnogi učenici talijanskih srednjih škola bili podrijetlom izvan grada, za njih je postojao posebno uređen konvikt “Nicolò Tommaseo”. Franjevački đaci koji su pohađali gimnazije i bogosloviju imali su smještaj unutar kompleksa sv. Frane. Sjemeništarci i bogoslovi koji su željeli postati dijecezanski svećenici imali su smještaj u Centralnom bogoslovnom sjemeništu, a pravoslavni studenti svoj dom i bogosloviju na Ravnicama, dok su gojenci Preparandije imali zasebni dom.

I seoski dio općine bio je relativno dobro pokriven pučkim školama. Treba primijetiti da je otočni dio općine bio puno bolje pokriven školama i imao dužu tradiciju školstva od zadarskog zaleđa. Na otocima su se škole otvarale i prije 1870. godine, dok se u zaleđu otvaraju tek potkraj 19. stoljeća. Najstarija škola u Ravnim kotarima osnovana je 1872. u Islamu Grčkom, vjerojatno uslijed djelovanja lokalnih bogatih obitelji Janković-Desnica. Pučke škole izvan grada nastavu su izvodile na hrvatskom jeziku. Jedino su *Legine* škole na Voštarnici i u Arbanasima djelovale na talijanskom.

Škole su po svom statusu mogle biti javne, privatne s pravom javnosti i privatne bez prava javnosti, kao što su *Legine* škole i Pravoslavna djevojačka škola.<sup>13</sup> Javne škole osnivale su općine i financirane su od strane Pokrajinske školske zaklade kojom je upravljao Zemaljski odbor. Privatne škole s pravom javnosti osnivale su druge institucije ili korporacije, a njihove su svjedožbe bile priznate od vlasti. Inače su bile podložne kontroli rada kao i javne, a financirane su pokrajinskim, državnim ili privatnim izvorima. Taj status u Zadru imaju Ženska pučka škola na talijanskom jeziku i Građanska ženska škola, koje su vodile sestre benediktinke, te vojničke pučke škole. Privatne škole bez prava javnosti osnivaju pojedinci ili korporacije, a njihove svjedožbe nisu priznate od strane školskih vlasti. Privatne škole na području zadarskog kotara djeluju samo na području grada Zadra i njegovih predgrada: bile su to *Legine* škole na Voštarnici i u Arbanasima te Pravoslavna djevojačka škola u Arbanasima. Javne pučke škole su sve

---

<sup>11</sup> *Spomenica prigodom stogodišnjice rada babičke škole u Zadru, Zadar, 1951.*, str. 27–28.

<sup>12</sup> Plaće profesora teologije bile su relativno velike i kretale su se, ovisno o stažu, od 3.640 do 7.300 kruna godišne ili od 300 do 620 kruna mjesečno. Ako to usporedimo s plaćom učitelja početnika od 100 kruna, vidimo da je plaća sveučilišnog profesora bila od 3 do 6 puta veća. DAZd, Spisi pravoslavne eparhije, sv. 254, br. 35-6-3/14.

<sup>13</sup> DAZd, KŠV, kutija 303, br. 1997, 10. 4. 1915. U skupinu privatnih škola bez prava javnosti spadao je i Zavod sv. Dimitrija koji je imao samo privremeno dopuštenje javnosti od šk. godine 1913./14. i svake godine to mu je pravo produžavano.

seoske škole, zatim Muška i Ženska pučka škola na hrvatskom jeziku, kao i Muška talijanska pučka škola sv. Krševana.

U seoskom dijelu općine prije rata djeluju škole u ovim mjestima: Arbanasi – ženska škola (osnovana 1878. godine), Arbanasi – vježbaonica (muška, 1866.), Bokanjac (1903.), Bibinje (1873.), Diklo (1893.), Galovac (1898.), Kali (1892.), Kožino (1909.), Kukljica (1876.), Lukoran (1893.), Petrčane (1873.), Poljana (1896.), Preko (1842.), Smoković (1893.), Stanovi (1911.), Sukošan (1887.), Sutomišćica (1843.), Škabrnja (1892.), Ugljan – Donje Selo (1896.), Ugljan – Lučina (1907.), Zemunik (1896.).<sup>14</sup> Zajedno s gradskim školama imaju 2.405 učenika i 2.120 učenica. Iz ovih podataka možemo zaključiti dvije stvari. U primorskom i otočnom dijelu gotovo svako selo ima svoju školu, dok u zaleđu situacija nije takva. Npr., Murvica i Biljane nemaju svoju školu. Od seoskih najveća je po broju učenika škola u Preku s 320 učenika, dok je najmanja na Stanovima s 49 učenika. Među manje ubrajaju se škole u Kožinu s 59 i Ugljan – Donje Selo sa 66 učenika. Treba istaknuti da škole pohađa 300 dječaka više nego djevojčica; iz navedenoga jasno je što roditelji misle o školovanju ženske djece. Interesantno je da jedino u vojničkim školama imamo 125 učenica naspram 78 učenika.

Građanske djevojačke škole imaju sveukupno 201 učenicu, i to u školi koju vode benediktinke na talijanskom jeziku 83 učenice, u Zavodu sv. Dimitrija na hrvatskom jeziku 48 učenica, a na talijanskom 47, dok su “grčko-istočnu”, tj. srpsku djevojačku školu pohađale 23 učenice.<sup>15</sup>

Rad učitelja u pučkim školama bio je opterećen mnoštvom ograničenja. Najveći nedostatak jest manjak učiteljskog kadra, osobito u seoskom dijelu općine. Na selu je bilo uobičajeno da jedan učitelj uči više od 100 djece. Nastavu je držao i ujutro i popodne, sve dane u tjedno osim nedjelje. Nedjeljom je morao s učenicima ići na misu i držati opetovnice, tj. škole u kojima se ponavljalo gradivo naučeno u redovitom radu. Učitelj nije smio napuštati selo bez suglasnosti Kotarskog školskog vijeća, a u razdoblju ljetnih praznika, nakon 15. srpnja, mjesto je mogao napustiti samo uz uvjet da prethodno obavijesti Kotarsko školsko vijeće i precizira mjesto u kojem će boraviti. Posebno je teško bilo seoskim učiteljicama. One bi najčešće životnog partnera tražile unutar učiteljskog staleža. Često je puta bračni par učitelja bio razdvojen svojom službom. Iako su radili isti posao, učiteljice su primale manju plaću nego muški kolege. Npr., učitelj kandidat imao je mjesečnu plaću od 100 kruna, dok je učiteljica kandidatkinja imala mjesečnu plaću od 75 kruna.<sup>16</sup> Napredovanje učiteljica bilo je ograničeno. Zvanje nadučitelja bilo je rezervirano gotovo isključivo za muškarce.<sup>17</sup> Posebno je teško bilo trudnim učiteljicama budući da je roditeljski dopust, kojeg duljina nije bila utvrđena, bio

---

<sup>14</sup> DAZd, KŠV, kutija 306, br. 3819/1915.

<sup>15</sup> DAZd, KŠV, kutija 291, br. 431/1914.

<sup>16</sup> DAZd, KŠV, kutija 290, br. 192/1914 i br. 193/1914.

<sup>17</sup> U zadarskom kotaru imamo 31 nadučitelja i samo dvije nadučiteljice. DAZd, KŠV, kutija 291, br. 738, 27. 1. 1914.

prilično kratak. Tako je Evelina Verduš, ravnateljica Ženske pučke škole dodijelila učiteljici Swircsev samo mjesec dana dopusta nakon poroda. A Pokrajinsko školsko vijeće kori ravnateljicu napominjući: “A što se tiče izočnosti učiteljice M. Swircsev, da nije nigdje ustanovljeno, da učiteljice, koje poviju, moraju cio mjesec dana izostati iz škole.”<sup>18</sup>

U seoskom dijelu općine bilo je malo školskih knjižnica, nedostajalo je i didaktičkog materijala. Takva nastava dovođila je do slabih, gotovo katastrofalnih rezultata jer se znalo dogoditi da od 100 djece nakon prvog razreda samo njih 20 zna čitati i pisati.<sup>19</sup> Gradske škole bile su u daleko boljem položaju. U prvom redu, broj učenika po nastavniku nije prelazio brojku 50. Gradske škole bile su bolje opskrbljene didaktičkim i nastavnim materijalom. Bolja pokrivenost grada od sela nastavnim osobljem vidljiva je iz broja učitelja u privatnim školama. Prije rata u zadarskom kotaru djeluje 69 učitelja u javnim i 9 u privatnim školama. Uz njih radi 61 učiteljica u javnim, a čak 38 u privatnim školama.<sup>20</sup> Iz iznesenoga se daje zaključiti da uz učitelje u javnim školama na području grada Zadra djeluje čak 47 učitelja u privatnim školama. Broj djece školskog uzrasta u zadarskom kotaru brojio je otprilike oko 9.900, što iznosi otprilike 56 učenika po nastavniku.<sup>21</sup> Situacija u zadarskoj općini bila je puno bolja nego u zadarskom kotaru jer većina učitelja radi na području zadarske općine, njih 109. Ako znamo da školu pohađa 4.726 učenika (uključujući i građanske škole), po učitelju prosječno dolaze 44 učenika.<sup>22</sup>

Pred Prvi svjetski rat u zadarskom kotaru djeluje ukupno 69 javnih i 8 privatnih pučkih škola. Djeca su raspoređena u 166 razreda.<sup>23</sup>

Predškolska briga o djeci u Zadru bila je tek u povojima. Ako izuzmemo dječji vrtić sirotišta sestara milosrdnica koji je osnovan 1846., jedini dječji vrtić prije 1900. bio je srpski dječji vrtić iz 1895. godine.<sup>24</sup> Razvoj međunacionalnih borbi u zadarskom kraju doprinio je osnivanju vrtića. Dokaz tomu je što je prvi talijanski “Legin” vrtić osnovan u hrvatskim naseljima, prvo na Voštarnici 1900., pa u Arbanasima 1901.<sup>25</sup> U gradu se

---

<sup>18</sup> DAZd, KŠV, kutija 300, br. 6811, 27. 9. 1914.

<sup>19</sup> Od 101 djeteta samo 21 zna čitati i pisati. Zbog toga i upotrebe šibe učiteljica Danica dell’ Orco kažnjena je s “uskratom petogodišnje nagrade”. Ona za opravdanje ističe da: “Ima se pak uzeti u obzir da amošnja djeca nijesu kao gradska koja primaju domači uzgoj već su puštena na milost i nemilost udesa, te su raspuštena, pa je neophodno potrebito upotrebljavati šibice i ako ne da se tjelesno ozlijedi već kao skrajno sredstvo, da se postigne potrebita disciplina a to je sredstvo koje mi nastavnici po selima bilo javno ili kredomice skoro svi upotrebljavamo.” DAZd, KŠV, kutija 302, br. 6024, 19. 10. 1914.

<sup>20</sup> DAZd, KŠV, kutija 321, br. 141, 28. 1. 1918. Ukupno u zadarskom kotaru radi 78 učitelja i 99 učiteljica što zajedno iznosi 177 učitelja.

<sup>21</sup> DAZd, KŠV, kutija 301, br. 732, 1. 1. 1915. Prosjek je u stvarnosti i lošiji jer je u broj od 177 učitelja uključeno i nekoliko pomoćnih učiteljica ženskog rada, tj. domaćinstva i pletenja.

<sup>22</sup> DAZd, KŠV, kutija 291, br. 738, 27. 1. 1914.

<sup>23</sup> DAZd, KŠV, kutija 291, br. 737, 27. 1. 1914.

<sup>24</sup> Godine 1914. imat će 13 dječčaka i 14 djevojčica. DAZd, KŠV, kutija 290, br. 201, 8. 1. 1914.

<sup>25</sup> Godine 1914. imao je 43 dječčaka i 43 djevojčice, DAZd, KŠV, kutija 290, br. 243, 8. 1. 1914.

osniva tek 1904. u ulici Tommaseo,<sup>26</sup> a drugi 1909. godine u ulici Catena. Hrvati kasne za Talijanima, zbog toga inicijativu za osnivanje vrtića u Zadru preuzima Zemaljski odbor koji je 1904. osnovao<sup>27</sup> Pokrajinski dječji vrtić u Zadru,<sup>28</sup> a 1913. Pokrajinski dječji vrtić u Arbanasima.

Upravu i nadzor nad školstvom u Dalmaciji imalo je Pokrajinsko školsko vijeće. Predsjednik vijeća je namjesnik, a članovi su dva člana koje predlaže Zemaljski odbor, jedan izvjestitelj za školske upravne i ekonomske poslove, pokrajinski školski nadzornik i dva učitelja. Članove imenuje car na prijedlog ministra za bogoštovlje i nastavu. Vijećnicima mandat traje 6 godina. Kroz ratno vrijeme pokrajinski školski nadzornik je Slovenac Anton Primožič.<sup>29</sup> Uz pokrajinskog školskog nadzornika za pučko školstvo djeluje i pokrajinski školski nadzornik za srednje školstvo. Od početka rata do svibnja 1917. inspektor je bio Slovenac Miho Zavادل, kojega nasljeđuje također Slovenac dr. Josip Posedl.<sup>30</sup>

Njemu podređeni organ je Kotarsko školsko vijeće. Predsjednik vijeća je kotarski poglavar. Članovi su dva učitelja, od kojih jednog bira učiteljska skupština, a drugog upravitelj učiteljske škole, te dva predstavnika Zemaljskog odbora, kotarski školski nadzornik i svećenici crkava koji imaju više od tisuću vjernika na području kotara. Zadarski je kotar imao i katoličkog i pravoslavnog svećenika. Mandat traje 6 godina, imenuje ih ministar na prijedlog namjesnika. Ovlasti Kotarskog školskog vijeća su da predlaže popunjavanje upražnjenih učiteljskih mjesta, istražuje disciplinske prijestupe učitelja, nadgleda rad škola u kotaru. Sastaje se najmanje jedanput mjesečno. Tijekom rata članovi Kotarskog školskog vijeća bili su: Francesco Simonelli, kotarski poglavar i predsjednik vijeća, don Ante Jagić, profesor i zastupnik Rimokatoličke Crkve, protojerej Stevan Javor, profesor i zastupnik Pravoslavne Crkve, Augustin Grgić, upravitelj Preparandije, Roko Stojanov i Josip Sasso, članovi izabrani od Zemaljskog odbora i školski nadzornik.<sup>31</sup> Kotarski školski nadzornici tijekom rata bili su prof. Mato Ivančević do 31. prosinca 1914. Njega privremeno zamjenjuje do 1. ožujka 1915. Ivan Babić, učitelj Preparandije. Od 1. ožujka 1915. do 1. srpnja 1916. kotarski školski nadzornik bio je prof. Marijan Balić, kada ga zamjenjuje prof. Stjepan Zakarija.<sup>32</sup>

Na dnu hijerarhijske ljestvice bilo je Mjesno školsko vijeće. Na čelu vijeća je općinski načelnik, a članovi su vjeroučitelj kao predstavnik Crkve, ravnatelj kao predstavnik škole, a općina još imenuje dva do pet zastupnika. Član vijeća je mjesni školski nadzornik.

---

<sup>26</sup> Godine 1914. imao je 19 dječaka i 27 djevojčica, DAZd, KŠV, kutija 290, br. 264, 9. 1. 1914.

<sup>27</sup> Zadarski vrtić 1914. imao je 41 dječaka i 39 djevojčica, a arbanaški 57 dječaka i 40 djevojčica, DAZd, KŠV, kutija 291, br. 431/1914.

<sup>28</sup> DAZd, KŠV, kutija 305, br. 1343, 6. 7. 1918.

<sup>29</sup> Učiteljski sastanci, *Smotra dalmatinska* (dalje u tekstu SD), br. 17, 26. 2. 1916.

<sup>30</sup> Novi pokrajinski školski nadzornik, *Hrvatska kruna* (dalje u tekstu HK), br. 34, 2. 5. 1917.

<sup>31</sup> DAZd, Spisi Pokrajinskog školskog vijeća (dalje u tekstu PŠV), sv. 132, br. 7414/1916.

<sup>32</sup> DAZd, KŠV, kutija 302, br. 1472, 11. 3. 1915. i kutija 313, br. 2367, 1. 7. 1916.

Mandat im traje 6 godina, imenuje ih namjesnik na prijedlog kotarskog poglavara. Članovi zadarskog školskog vijeća su Luigi Zillio, predsjednik, Pietro Domiacusic, Natale Krekich, prof. Simeone Bacich i Demetrio Medovich. Od strane vjerskih zajednica imenovani su prof. Marcel Mondini i pop Ljubo Vlačić.<sup>33</sup> Mjesno školsko vijeće ima zadatak da se brine o ispunjavanju školskih zakona i odredaba viših školskih vlasti, da se brine o materijalnom stanju učitelja, upravlja školskom blagajnom, nadgleda školske zgrade, odlučuje o oslobađanju od plaćanja školarine, nabavlja školske knjige, pokućstvo i učila. Također, dostavlja godišnji školski izvještaj. Sastaju se barem jedanput mjesečno.<sup>34</sup>

### *Ratno školstvo*

Ratna djelovanja utjecala su na rad škola. Već u kolovozu 1914. godine Pokrajinsko školsko vijeće odlučilo je odgoditi početak nastave u školskoj godini 1914./15.<sup>35</sup> Problem je bio u zauzeću gradskih školskih zgrada za vojničke potrebe.<sup>36</sup> Nastava u srednjim školama započela je tek 20. listopada.<sup>37</sup> Prvi problem nastao je mobilizacijom učitelja. Broj učitelja, vidjeli smo, i prije rata je bio ograničen, a i oni koji nisu bili trajno mobilizirani, tijekom ljetnih praznika pozivani su bili u vojnu službu.<sup>38</sup> Tijekom rata ovaj problem će se samo produbiti. U školama, osobito seoskim, ostala bi raditi samo jedna učiteljica. Ipak, najgore rješenje bilo bi zatvaranje škole zbog nedostatka učitelja. Vlasti su nastojale izbjeći tu soluciju, pozivajući umirovljene učitelje da se vrate na posao ili potičući seoske župnike da otvaraju pomoćne škole. Rezultat tih mjera bio je iznimno slab. Umirovljeni učitelji su uglavnom živjeli u gradu, i od plaće koju bi pojela inflacija nisu željeli, a niti mogli otići u udaljeno selo. Kad znamo da je opskrba živežnim namirnicama bila bolja u gradu nego na selu, pozivanje ostarjelih učitelja u takvim prilikama bilo je neostvarljivo.<sup>39</sup> Seoski župnici teško su mogli preuzeti takvu odgovornost jer su u selima preuzimali mnoge funkcije državne uprave. Seoski župnici morali su sudjelovati u radu vojnih pripomoćnih ureda, aprovizacije mjesta, a trebali su organizirati i humanitarne akcije.

---

<sup>33</sup> DAZd, KŠV, kutija 313, br. 2066, 29. 5. 1916. Interesantno je napomenuti da su u ovom dokumentu imena članova Mjesnog školskog vijeća napisana u hrvatskom obliku, pa je tako Petar Domijakušić, Mitar Medić, Božo Krekić.

<sup>34</sup> Mato ZANINOVIĆ, Nadzor škola u Dalmaciji do propasti Austro-Ugarske, *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, 4, Zagreb, 1968., str. 31-45.

<sup>35</sup> Odogljen početak školske nastave, SD, br. 68, 22. 8. 1914.

<sup>36</sup> Oglas, HK, br. 69, 26. 8. 1914.

<sup>37</sup> Srednje škole u Zadru i Spljetu, SD, br. 82, 10. 10. 1914.

<sup>38</sup> Svi profesori vojni obveznici, HK, br. 49, 16. 6. 1915.

<sup>39</sup> DAZd, KŠV, kutija 306, 30. 7. 1915. Javilo se samo 5 učitelja, od toga 3 traže namještenje u Zadru i Arbanasima, te se odbijaju. Samo za sela Diklo i Ražanac javljaju se umirovljeni učitelji. Za prvu trojicu "Kotarsko školsko vijeće misli, da s njihove strane nije bogzna kakva žrtva primiti se poučavanja u ovim školama, i uz mirovinska beriva primati jošte i plaću nadomjesnog učitelja."

Kao posljedica svega navedenog, krajem 1917. u zadarskom kotaru bilo je zatvoreno 10 škola zbog izostanka mobiliziranih učitelja, 2 zbog bolesti učitelja, a 3 su zatvorene zbog nedostatka školskog prostora (npr. zbog zauzeća zgrade u vojne svrhe).<sup>40</sup> Broj mobiliziranih učitelja kretao se oko 20. Okupacijske austrougarske vlasti u Crnoj Gori i Albaniji tražile su pomoć za otvaranje škola na okupiranim područjima, te su pozivale dalmatinske učitelje da uz dodatne pogodnosti, npr. isplaćivanje dnevnica uz plaću, dođu raditi. Osobito su pozivani učitelji iz zadarskih Arbanasa zbog poznavanja albanskog jezika.<sup>41</sup> U sklopu austrougarske politike širenja utjecaja na Jugoistoku treba promatrati i odluku školskih vlasti da 1915. uvedu albanski jezik kao obvezatni predmet za učenike koji su rođeni u Arbanasima.<sup>42</sup>

S druge strane, promijenjene političke okolnosti utjecale su na rad škola. Srpska djevojačka škola prestala je raditi od početka školske godine 1916./17. Škola nije izravno ukinuta, nego je odbijen produžetak dozvole poučavanja jedinoj učiteljici Danici Bićanski koju je ona svake godine trebala, budući da je bila iz Sombora, ugarskog dijela Monarhije. Ova je odluka donesena iako se kotarski školski nadzornik Balić najpovoljnije izjasnio o Bićanskoj rekavši da “radi u patriotičnom i dinastičnom smislu”, te da bi je ukidanje dozvole dovelo u tešku socijalnu situaciju.<sup>43</sup>

Već u listopadu 1914. na početku školske godine 1914./15. Pokrajinsko školsko vijeće odlučilo je da se u školama više ne će učiti ćirilica. Međutim, dozvolilo je učenicima “grčko-istočne vjere” da i dalje uče ćirilicu. Razvojem ratnih djelovanja i to se onemogućilo te se od školske godine 1916./17. potpuno ukinulo učenje ćirilice u školama.<sup>44</sup> Sukladno tome Ministarstvo bogoštovlja i nastave neće više naručivati knjige na ćirilici za siromašne učenike.<sup>45</sup> Ministarstvo ide i dalje u zabrani ćirilice tražeći od podređenih školskih vlasti da se knjige tiskane na ćirilici odstrane iz školskih knjižnica i

---

<sup>40</sup> Zbog mobilizacije učitelja zatvorene su škole u Istu, Lunu, Kukljici, Posedarju, Premudi, Savru, Supetarskoj Drazi, Vinjercu, Vrgadi i Vrsima. Zbog bolesti nastavnika zatvorene škole su u Salima i Tkonu, a zbog nedostatka prostora škole u Poličniku, Škabrnjama i Viru. DAZd, KŠV, br. 1343, 6. 7. 1918.

<sup>41</sup> DAZd, KŠV, kutija 321, br. 141, 28. 1. 1918. Navodi se također da su četiri učitelja i jedna učiteljica na službi u Crnoj Gori, a jedan je učitelj u Albaniji. Radi se o učiteljici iz Arbanasa Tonki Morović na službi u Nevidanima (otok Pašman). Njen odlazak značio je prekid jednog dubokog prijateljstva s kolegicom Marijom Vlahović: “Budući da zadnje četiri godine služujemo pri istoj školi gospođica Tonka Morović i ja, te kroz ovo vrijeme življasmu u zajednici sačinjavajući jednu obitelj, a jer je ona dobila učiteljsko mjesto u Peji (Ipek) s arbanasim nastavim jezikom, najponiznije molim, da se i mene namjesti za učiteljicu, s hrvatskim nastavim jezikom u istome mjestu, gdje i spomenuta gđica Morović.” Bila je odbijena jer se traže učiteljice sa znanjem albanskog jezika. DAZd, KŠV, kutija 320, 2463, 4. 6. 1917. i DAZd, KŠV, kutija 319, br. 2373, 26. 5. 1917.

<sup>42</sup> Dinko FORETIĆ, Život i rad zavoda za narodne učitelje u zadarskom predgrađu Arbanasi, u: *Učiteljska škola Zadar 1866.-1956.*, Zadar, 1956., str. 9-80.

<sup>43</sup> DAZd, KŠV, kutija 313, br. 2156, 17. 6. 1916.

<sup>44</sup> DAZd, KŠV, kutija 314, br. 3612, 28. 8. 1916. Ministarstvo bogoštovlja i nastave ukinulo je učenje ćirilice 14. kolovoza 1916. Korištenje ćirilice samo je dopušteno u nastavi vjeronauka.

<sup>45</sup> DAZd, KŠV, kutija 312, br. 1652, 1. 5. 1916. Za knjige siromašnim učenicima Dalmacije bečko ministarstvo donira 4356 kruna, a sam zadarski kotar prima 456 kruna.

brišu iz imovnika škola. Knjige treba skupiti na jednom mjestu u školi, i to “najbolje u sobi upraviteljstva”.<sup>46</sup>

### *Rat s Italijom i školstvo na talijanskom jeziku*

Prva posljedica izbijanja rata s Italijom bila je trenutno zatvaranje srednjoškolskih obrazovnih zavoda u Zadru. Grad se prazni jer ga, uz dobar dio činovništva, napuštaju i vanjski učenici i studenti bogoslovnih zavoda.<sup>47</sup> Rat s Italijom dovodi do ukidanja *Leginih* institucija. Zatvara se konvikt “Nicolò Tommaseo”, *Legine* škole na Voštarnici i u Arbanasima.<sup>48</sup> Privremeni ravnatelj talijanske gimnazije na talijanskom jeziku i mjesni školski nadzornik Pietro Domiacusich konfiniran je u Graz, od strane vojske kao politički sumnjiva osoba.<sup>49</sup> Iako se vratio u Zadar već krajem godine jer je oslobođen konfiniranja u povodu 2. prosinca, dana ustoličenja Franje Josipa I.,<sup>50</sup> odlazi na dugotrajno bolovanje.<sup>51</sup> U Zavodu sv. Dimitrija uklonjene su iz nastave dvije učiteljice talijanske državljanke.<sup>52</sup> Porazniji podatak za talijanstvo Zadra bilo je opadanje učenika u školama s talijanskim nastavnim jezikom. Već je i prije rata broj učenika u hrvatskim pučkim školama bio veći. Na kraju školske godine 1915./16. talijanska muška pučka škola imala je 212 učenika, dok ih je 1914. imala 298, a istovrsna hrvatska imala je 309 učenika, hrvatska ženska pučka škola imala je 281 učenicu, dok je talijanska škola sv. Marije imala 273 učenice. Zbog manjka učenika u talijanskoj muškoj pučkoj školi došlo je do ukidanja samostalnog petog, zadnjeg razreda škole.<sup>53</sup>

Još se veća razlika dogodila u Zavodu sv. Dimitrija. Dok je uoči rata broj učenika na hrvatskom i talijanskom odjelu bio gotovo podjednak, na kraju 1916. na hrvatskom je odjelu bilo 111 učenika, a na talijanskom samo 73 učenice. Da stvar bude teža, školske vlasti su od rujna 1916. zabranile upis prvog razreda trirazredne građanske škole sv.

---

<sup>46</sup> DAZd, KŠV, kutija 318, br. 5985, 22. 12. 1916.

<sup>47</sup> Srednje škole u Zadru; Bogoslovni zavod u Zadru, HK, br. 43, 26. 5. 1915.

<sup>48</sup> Legina škola u Arbanasima ukinuta je 18. lipnja 1915. Imala je 168 učenika. DAZd, PŠV, sv. 131, br. 5010, 11. 8. 1915. Došlo je do anonimne prijave protiv učiteljice na toj školi Amarile Tamino koja ne zna “ni beknuti hrvatski”. Po izvješću Simonellija samo se manji broj djece iz Legine škole u Arbanasima upisao na talijansku mušku pučku školu. I pored anonimne prijave protiv učiteljice Tamino, ona se u listopadu iste godine zapošljava kao privremena učiteljica na muškoj pučkoj školi s talijanskim nastavnim jezikom. DAZd, PŠV, sv. 131, br. 6074, 22. rujna 1915. i br. 6738, 14. 10. 1915.

<sup>49</sup> DAZd, PŠV, sv. 131, br. 6337, 30. 9. 1915. Još u ožujku 1915. Domiacussic se potpisuje kao ravnatelj. DAZd, PŠV, sv. 131, br. 1549, 2. 3. 1915.

<sup>50</sup> Permessi di rimpatrio, DAL, br. 99, 11. 12. 1915.

<sup>51</sup> DAZd, PŠV, sv. 132, br. 2521, 9. 4. 1916.

<sup>52</sup> DAZd, PŠV, sv. 131, br. 8919, 31. 12. 1915. Radi se o sestrama M. Fabris i M. Pietrabissa.

<sup>53</sup> DAZd, PŠV, sv. 132, br. 7414/1916. U petom razredu ostalo je samo 20 učenika.

Marije, pa je škola 1915./1916. imala samo 66 učenica u dva razreda.<sup>54</sup> Osim toga, u gradu sada postoje samo dječji vrtići na hrvatskom jeziku (osim sirotišta).<sup>55</sup> Negativan stav državnih vlasti prema školstvu na talijanskom jeziku vidljiv je u odbijanju kotarskog školskog nadzornika da dađe pozitivno mišljenje o potrebitim nabavkama učila za talijanske pučke škole pod izgovorom velike skupoće.<sup>56</sup>

Broj učenika u talijanskim srednjoškolskim zavodima još je ubrzanije padao, što je bila posljedica pogoršanog statusa talijanske zajednice u gradu. Iako je još na početku rata *Il Dalmata* pozvao roditelje iz čitave Dalmacije da šalju svoju djecu u talijanske srednje škole u Zadru, broj učenika pada.<sup>57</sup> U Realci, u školskoj godini 1914./15., bio je 241 učenik, dok je sljedeće godine pao broj na 201 učenika.<sup>58</sup> Od toga su samo tri talijanska državljana.<sup>59</sup> Pad broja djece u talijanskim pučkim školama se nastavlja tijekom čitavog rata, što rezultira odlukom Pokrajinskog školskog vijeća od 10. lipnja 1918. da su u talijanskoj muškoj pučkoj školi dostatna 3 učitelja za tadašnji broj djece.<sup>60</sup> Još je veći pad bio u gimnaziji s talijanskim jezikom. U drugom polugodištu školske godine 1916./17. bio je samo 141 učenik u 8 razreda.<sup>61</sup> U jesenskom roku gimnazija nije organizirala maturalne ispite zbog manjka kandidata. Uslijed mobilizacije učenika viših razreda i odljeva učenika, gimnazija na talijanskom jeziku u školskoj godini 1917./18. upisala je u osmi razred samo 3 učenika, dok ih je u sedmom razredu bilo 6.<sup>62</sup> Istovremeno u Gimnaziji na hrvatskom jeziku raste broj učenika. Na kraju školske godine 1916./17. imala je 456 učenika.

---

<sup>54</sup> Opravdanje za ukidanje građanske djevojačke škole sv. Marije bilo je da su prostorije slabe, učila loša, nastavni kadar star, a nemoguće ga je zamijeniti mladim snagama. "Zatvor škole neće se u gradu osjetiti jer postoji druga privatna škola sv. Dimitrija koja je moderna." DAZd, KŠV, kutija 314, br. 3525, 6. 9. 1916.

<sup>55</sup> DAZd, PŠV, sv. 121, br. 64/1914. i sv. 132, br. 5653/1916.

<sup>56</sup> DAZd, KŠV, kutija 312, br. 1655, 2. 6. 1916.

<sup>57</sup> Raccomandiamo, *Il Dalmata* (dalje u tekstu DAL), br. 63, 16. 9. 1914.

<sup>58</sup> DAZd, PŠV, sv. 114, br. 390/1918. Zanimljiva je razina isključivosti u knjižnici talijanske realke koja ima 316 naslova, ali bez ijednog naslova na hrvatskom jeziku.

<sup>59</sup> DAZd, PŠV, sv. 131, br. 6995, 23. 10. 1915. Prije izbivanja rata u realci je bilo 9 učenika, talijanskih državljana.

<sup>60</sup> DAZd, PŠV, sv. 134, br. 4091. 10. 6. 1918. Prije rata bilo je 5 do 6 učitelja.

<sup>61</sup> DAZd, PŠV, sv. 133, br. 2319, 7. 4. 1917.

<sup>62</sup> DAZd, PŠV, sv. 133, br. 6853, 12. 10. 1917. i br. 6368, br. 24. 9. 1917.

Tablica br. 1 – Kretanje broja učenika u Hrvatskoj i Talijanskoj gimnaziji<sup>63</sup>

Školska godina	Hrvatska gimnazija		Talijanska gimnazija	
	ukupno	iz Zadra	ukupno	iz Zadra
1912./13.	358	–	194	–
1913./14.	362	–	202	–
1914./15.	408	200	195	106
1915./16.	406	221	185	102
1916./17.	456	243	141	–
1917./18.	462	269	–	–
1918./19.	490	290	162	119
1919./20.	488	–	201	–
1920./21.	417	–	190	99

Prosvjetne ustanove na talijanskom jeziku u Dalmaciji nakon objave rata s Italijom jedino su u gradu Zadru, i to: dječji vrtić sirotišta – vode ga sestre milosrdnice, novoosnovani vrtić “Dobrotvornog društva talijanskih gospođa”, ženska i muška pučka škola, građanska škola sv. Marije, koja je u postupku ukidanja, talijanski odjel Zavoda sv. Dimitrija, gimnazija i realka, te industrijsko-obrtnička škola “Pasquale Bakmasz”. Ali postojanje škola na talijanskom jeziku nije više značilo i širenje talijanskog duha. Naime, učiteljstvo na školama nije bilo namještanu po nacionalnom ključu pa je tako za ravnatelja muške pučke škole na talijanskom jeziku bio imenovan Antun Kollenz, kojega kotarski školski nadzornik predlaže za nagradu. On bi trebao biti nagrađen zato jer ima 39 godina službe te jer “je prožet pravim patriotskim duhom i u čistom austrijskom i hrvatskom (istaknuo autor) duhu vazda je i u školi djelovao u čemu je dobio priznanja i od prijašnjih školskih starješina.”<sup>64</sup> Međutim, s druge strane, privremeni učitelj u toj školi Decimo Mazzoldi, tada u vojništvu traži stalno namještenje u školi i pored toga što ne zna hrvatski jezik. Zato mu nadzornik Balić odbija dati dozvolu za stalno namještenje iako je to tražilo Mjesno školsko vijeće. Daje mu samo suglasnost da ostane na tom mjestu do povratka iz vojništva.<sup>65</sup> Poslije ukidanja “Legine” škole u Arbanasima učiteljica Giuseppina Giacomelli traži namještenje na muškoj pučkoj školi na talijanskom jeziku. Nadzornik Zakarija traži mišljenje o njoj od Redarstvenog odsjeka Kotarskog poglavarstva. U izvješću Redarstvenog odsjeka napominje se da je ona poznatih irendentističkih talijanskih osjećaja, te da je u tom duhu odgajala djecu. Osim toga živjela

<sup>63</sup> Ljubomir MAŠTROVIĆ, *150 godina zadarske gimnazije*, Zadar, 1954.

<sup>64</sup> DAZd, KŠV, kutija 312, br. 1717, 29. 4. 1916.

<sup>65</sup> DAZd, KŠV, kutija 313, br. 2264, 17. 6. 1916. Balić napominje da Mazzoldi ne zna hrvatski niti ga želi naučiti iako je suprotno obećao.

je nevjerenčano s Giuseppeom Knezinyjem, učiteljem *Leginih* škola, koji je bio pod istragom zbog iredentizma, te je konfiniran u Tirolu.<sup>66</sup>

### *Osnivanje novih škola*

Talijanski napad na Austro-Ugarsku promijenio je općenito držanje državnih vlasti prema Talijanima u Dalmaciji i Zadru. U sklopu toga treba tražiti blagonaklon stav prema otvaranju škola na hrvatskom jeziku u neposrednoj blizini grada. Ukidanje *Legine* škole u Arbanasima potaklo je otvaranje ženske pučke škole na hrvatskom jeziku i muške pučke škole na hrvatskom jeziku u prostorijama iste škole u Arbanasima. Naime, do tada su se učenici upisivali u Vježbaonicu pri Preparandiji te je broj đaka porastao na 260, dok škola mogla primiti samo 160 učenika. Kotarsko školsko vijeće odlučilo je 25. rujna 1916. osnovati mušku pučku školu i za to je tražilo prikladnu zgradu. Uzela je prostor bivše *Legine* škole uz godišnji najam od 2000 kruna. Škola je svečano otvorila vrata 20. studenog 1916. i radila u *Leginim* prostorijama do 29. studenoga 1918. kada je iseljenja, a obnovila je svoj rad u prostorijama Preparandije 10. prosinca 1918.<sup>67</sup> Na Voštarnici je “Potporno društvo za hrvatske škole u Zadru” osnovalo hrvatsku pučku školu koja je u školskoj godini 1916./1917. bila na teret društva, ali je već sljedeće školske godine financirana od strane pokrajine.<sup>68</sup> Razlozi otvaranja vrtića i škole na Voštarnici Potporno društvo nalazi u udaljenosti od gradskih škola, ali još više u “opasnošću za moralnu njihovu valjanost, jer su na dalekom putu (sic!) u školu izvrgnuti opasnosti, da od razuzdane dječurlije čuju i vide mnogo toga, što im doista ne može služiti dobrim primjerom”.<sup>69</sup> Dokaz o blagonaklonosti državnih vlasti prema inicijativi za osnivanje hrvatskih škola nalazimo i u tome što se pokušstvo iz izbjegličke škole Bogdašići pozajmljuje školi na Voštarnici.<sup>70</sup> Inicijativu su pokrenuli i stanovnici Puntamike (ona se u tadašnjim hrvatskim izvorima piše Mikin Rt) da se osnuje pučka škola u njihovu naselju jer im je dalek put do škole u Diklu. Zemaljski odbor negativno odgovara na njihovu zamolbu smatrajući da deficitarne učiteljske sile treba angažirati u dalmatinskom zaleđu koje vapi za učiteljima. Ipak se škola otvorila 20. veljače 1918. i bila pod upravom škole u Diklu.<sup>71</sup>

---

<sup>66</sup> DAZd, KŠV, kutija 314, br. 3543, 22. 8. 1916.

<sup>67</sup> DAZd, PŠV, sv. 114, br. 7357/1916, 4065/1916, 8802/1916, 5512/1916, 8406/1918 i 8633/1918.

<sup>68</sup> DAZd, KŠV, kutija 311, br. 867/1916. i kutija 314, br. 3889, 25. 9. 1916.

<sup>69</sup> DAZd, KŠV, kutija 312, br. 1581, 15. 4. 1916.

<sup>70</sup> DAZd, KŠV, kutija 312, br. 1665, 25. 4. 1916.

<sup>71</sup> DAZd, PŠV, sv. 114, br. 9540/1914. Inicijativu stanovnika Puntamike podržat će i kotarsko i pokrajinsko školsko vijeće. Međutim, Zemaljski odbor otpisom od 29. listopada 1914. napominje da škole treba otvarati u zaleđu jer da su u razdoblju od 1910. do 1913. u Dalmaciji otvorena 84 nova razreda, od toga u kotarevima Benkovac, Knin, Sinj i Imotski, gdje živi trećina stanovništva i gdje je najveća nepismenost, samo 13 novih razreda. DAZd, KŠV, kutija 320, bez broja.

Kako opada broj djece u talijanskim pučkim školama, tako se povećava broj učenika u hrvatskim školama. Na početku školske godine 1915./16. otvara se “usporednica”, tj paralelka u Muškoj pučkoj školi na hrvatskom jeziku, a nova učiteljica je Mila Primožič, kći pokrajinskog školskog nadzornika Antona Primožiča. Radila je besplatno i zbog toga je javno pohvaljena u novinama.<sup>72</sup> Otvara se i vrtić na hrvatskom jeziku na Voštarnici u školskoj godini 1915./16. Ispočetka je djelovao na teret “Dobrotvornog društva za hrvatske pučke škole”, a od školske godine 1916./1917. financiranje je preuzela pokrajina.

Rat s Crnom Gorom prouzročio je bijeg civilnog stanovništva iz Boke kotorske, među njima i školske djece. U Arbanasima je u mjesecu studenom 1914. otvorena mješovita škola za 67 učenika izbjeglih iz mjesta Bogdašići s učiteljicom Ankom Žeželić.<sup>73</sup> Škola je radila do proljeća 1916., kada su se izbjeglice iz Boke vratile u svoj zavičaj nakon sloma Crne Gore.<sup>74</sup> Tijekom rata “Dobrotvorno društvo hrvatskih gospođa” osnovalo je dječji vrtić u bivšoj vojnoj bolnici, a 23. siječnja 1918. osnovano je čuvalište (jaslice) za malenu djecu od 2 do 6 godina. Čuvalište vode milosrdne sestre iz Zagreba, a statut čuvališta bit će usvojen “čim dođe iz Zagreba jer u Dalmaciji nema ovakovih ustanova”. Jaslice su namijenjene u prvom redu djeci zaposlenih majki.<sup>75</sup> U Zavodu sv. Dimitrija od 1. veljače 1918. počeo je raditi novi dječji vrtić na hrvatskom jeziku.<sup>76</sup>

Tijekom rata, osobito nakon početka rata s Italijom, rastao je broj upisanih učenika u (jedinoj) Hrvatskoj gimnaziji. U prvi razred u šk. god. 1916./17. upisalo se oko 100 učenika. *Hrvatska kruna* ukazuje da će od njih 100 nakon 12 godina školovanja (uključeno i studiranje) samo deseterica završiti studije. Najveći dio od te deseterice “žrtvovat će svoj život u činovničkoj službi i uklanja se slobodnome zvanju”. Dobar dio ostalih učenika ostat će u statusu gradske ili seoske poluinteligencije i tražit će kakvu “malu službu”. *Kruna* zaključuje da “cvijet naše mladosti propada ili ovisi o onoj kukavnoj činovničkoj plaćici. Domovina naša zaostaje u razvoju...” Trebalo bi poticati razvitak stručnih škola i upise na ostale fakultete, a ne samo na pravne i filozofske.<sup>77</sup>

Osnutak škola na hrvatskom jeziku u gradu i okolici kao i uporaba hrvatskog jezika u službene svrhe – Jezična naredba iz 1909. – djelovat će tako da će rasti broj učenika u Hrvatskoj gimnaziji podrijetlom iz grada. Ipak, tek će u ratno vrijeme taj postotak učenika Hrvatske gimnazije koji su iz Zadra, porasti preko polovice. Naime, prilikom upisa u prvu školsku godinu 1897./98. broj učenika iz Zadra iznosio je samo 28%, dok će u školskoj godini 1915./16. taj broj porasti na 59%.<sup>78</sup> Poboľjšani položaj

---

<sup>72</sup> Hvale vrijedan čin, SD, br. 2, 5. 1. 1916.

<sup>73</sup> Prigodom obljetnice, *Narodni list* (dalje u tekstu NL), br. 95, 27. 11. 1915.

<sup>74</sup> DAZd, KŠV, kutija 301, br. 732, 1. 1. 1915.

<sup>75</sup> DAZd, KŠV, kutija 318, br. 1236, 31. 5. 1918. Na početku je 16-ero djece na čuvanju: Za malu djecu, SD, br. 7, 23. 1. 1918.

<sup>76</sup> Zavod sv. Dimitrija, HK, br. 4, 26. 1. 1918.

<sup>77</sup> Jedno zlo, HK, br. 58, 19. 7. 1916.

<sup>78</sup> Broj učenika Hrv. gimnazije po stanu roditelja, HK, br. 53, 7. 7. 1917.

zadarskih Hrvata spram ostalih zajednica u gradu i blagonaklon odnos vlasti prema njima, potaknut će dinamizam među zadarskim Hrvatima. Jedno od područja gdje se on najviše osjetio bilo je prosvjetno područje rada. Od 1916. pratimo pravu “poplavu” inicijativa za osnivanje raznih školskih ustanova i tečajeva.

Krajem 1917. među hrvatskim prosvjetnim djelatnicima rađa se ideja o osnivanju privatne ženske niže realne gimnazije. Na čelu te inicijative bio je učitelj preparandija Ivan Babić. Niža realka uzdržavala bi se od školarine i dobrovoljnih doprinosa. Organiziran je nastavni kadar, ravnatelj škole bio bi Silvije Alfirević, profesor latinskog jezika. Uvjeti za upis učenica bili su da su starije od 10 godina i da polože prijamni ispit iz vjeronauka, hrvatskog i matematike. Mjesečna školarina bila bi 20 kruna, a upisnina 8 kruna i 20 helera.<sup>79</sup> Koristile bi se prostorije “Hrvatskog društva za katoličku prosvjetu”, a za budući rad tražile bi se prostorije Vojnog kasina (*Militär-Casino*). Didaktički materijal posuđivao bi se od Hrvatske gimnazije.<sup>80</sup> Svečano otvaranje realke trebalo je uslijediti 4. studenog 1917., ali kako je Ministarstvo suglasnost za rad škole dalo tek 12. ožujka 1918.,<sup>81</sup> nastava je trebala početi početkom sljedeće školske godine.<sup>82</sup>

Prosvjetna zapuštenost Dalmacije ogledala se i u nedostatku stručnih srednjih i viših škola. Poluslužbena *Smotra* uviđala je problem i zato je dala popriličan prostor članku “Naše trgovačke škole” profesora Jurja Guića, objavljenom u veljači 1917. godine. U članku je istaknuo da u austrijskoj polovici Monarhije ima 25 trgovačkih akademija, od toga 14 na njemačkom, 7 na češkom, 2 na talijanskom i 2 na poljskom jeziku. Rusini, Slovenci i Hrvati nemaju svoje trgovačke akademije. Statistički bi ispadalo da Nijemci na 715 tisuća stanovnika imaju jednu akademiju, Česi na 938 tisuća, Poljaci na 2 milijuna, a u najboljem položaju su Talijani koji imaju akademiju na 350 tisuća stanovnika.<sup>83</sup> Zbog toga bi u Dalmaciji trebalo otvoriti trgovačku akademiju. Od ove inicijative do kraja rata nije bilo ništa. Uspjela je zato inicijativa oko osnutka trgovačkog tečaja u Zadru. U organizaciji “Dobrotvornog društva hrvatskih škola” osnovan je tečaj u školskoj godini 1916./17., a voditelji tečaja bili su prof. Ratković i Babić. Uvjeti za upis bili su poznavanje hrvatskog jezika i računarstva, a polaznik je trebao biti stariji od 14 godina.<sup>84</sup> Tečaj je od 40 polaznika uspješno završilo njih 27. Učili su 6 obveznih i 5 neobveznih predmeta. Podučavalo ih je 8 nastavnika. Nastava se

---

<sup>79</sup> Privatna ženska realna gimnazija, SD, br. 87, 31. 10. 1917.

<sup>80</sup> DAZd, PŠV, sv. 134, br. 7317, 23. 10. 1917. Predviđeni su bili sljedeći nastavnici: 1. don Ivo Pulišić – katolički vjeronauk, 2. Stevan Javor – pravoslavni vjeronauk, Silvije Alfirević – latinski, Marijan Stojković – hrvatski, Josip Piasevoli – talijanski, Ivo Juras – zemljopis, Ljubomir Nardini – matematika, Antun Jelovac – prirodopis, ak. slikar Viktor Cotić – crtanje, Ivo Šoljan – gimnastika i kaligrafija, Franjo Lederer – glazbeni. Tjedna satnica trebala je biti sljedeća: 6 sati latinskog, 2 sata vjeronauka, 4 sata hrvatskog, 2 sata zemljopisa, 3 sata matematike, 2 sata prirodopisa, 4 sata talijanskog jezika.

<sup>81</sup> DAZd, PŠV, sv. 134, br. 2089, 18. 3. 1918.

<sup>82</sup> Ženska realna gimnazija u Zadru, HK, br. 13, 30. 3. 1918.

<sup>83</sup> Naše trgovačke škole, SD, br. 13, 14. 2. 1917; i br. 14, 17. 2. 1917.

<sup>84</sup> Uprava jednogodišnjeg trgov. tečaja u Zadru, SD, br. 63, 7. 8. 1918.

održavala u prostorijama Hrvatske gimnazije.<sup>85</sup> Pred početak školske godine 1918./19. Dobrotvorno društvo hrvatskih škola i Zadržni savez pokrenuli su inicijativu za osnutak prave trgovačke škole u Zadru. Za tu školsku godinu planiran je osnutak pripravnog tečaja i prvog razreda.<sup>86</sup> Pred sam slom Monarhije došlo je odobrenje za otvaranje škole.<sup>87</sup>

Krajem 1916. organiziran je četveromjesečni obrazovni ciklus za “zadarske gospođe”. Predavanja su uspjela te su ponovljena sljedeće godine u organizaciji Dobrotvornog društva hrvatskih gospođa. Tečaj obuhvaća predavanja iz hrvatske povijesti, pučke umjetnosti, o Kranjčeviću, o hrvatskoj književnosti itd.<sup>88</sup> Predavanja su bila iznimno dobro posjećena, te je u prosjeku dolazilo 50–60 gospođa na pojedino predavanje, ne računajući “gospodu”. Organizatori su imali određenu bojazan od slabog pohađanja predavanja, imajući u vidu negativna predratna iskustva s organiziranjem sličnih predavanja.<sup>89</sup> U Zadru se organizira tečaj za odgajateljice predškolskih ustanova. Nastava je počela 1. studenog 1917., a na kraju se polagao ispit na ženskoj preparandiji u Dubrovniku. Nastava se odvijala 1–2 sata ujutro i 3–4 sata popodne. Školarina je bila 30 kruna mjesečno, a upisnina 10 kruna.<sup>90</sup> Djelovanje pripravnog tečaja pomoglo je i Dobrotvorno društvo hrvatskih gospođa donirajući za 6 polaznica 180 kruna mjesečne stipendije.<sup>91</sup>

Zemaljski odbor odlučio je problem manjka učiteljskog kadra riješiti osnutkom privatne ženske preparandije od školske godine 1918./19. u Zavodu sv. Dimitrija.<sup>92</sup> Učenice su morale imati najmanje 15 godina, a pouka bi bila potpuno besplatna.<sup>93</sup> Odluka o osnutku ženske preparandije u Zadru naišla je na protivljenje muških kolega. Oni su preko Saveza dalmatinskih učiteljskih društava protestirali protiv te odluke. Učitelji smatraju da je u Dalmaciji dovoljna dubrovačka preparandija za učiteljice jer je 1918. izašlo samo 8 kandidatica. Osim toga, učiteljica ne može zamijeniti učitelja u svim funkcijama koje jedan učitelj ima na selu jer se učiteljica zbog spola ne može baviti svim poslovima. U svakom slučaju, “narod ne vjeruje ili neće da cieni rad učiteljica. Bolje je novce utrošiti za stipendije učitelja.”<sup>94</sup> Zemaljski odbor uz suglasnost Pokrajinskog školskog vijeća upućuje im razjašnjenje odluke. Ističe se da ženska preparandija ne može

---

<sup>85</sup> Na trgovačkom tečaju “Dobrotvornog društva hrvatskih škola” u Zadru, SD, br. 53, 4. 7. 1917.

<sup>86</sup> Trgovačka škola u Zadru, SD, br. 73, 11. 9. 1918.

<sup>87</sup> Trgovačka škola, SD, br. 82, 12. 10. 1918.

<sup>88</sup> Obrazovni tečajevi društva hrvatskih gospogja za djevojke u Zadru, SD, br. 83, 17. 10. 1917. Predavanja su bila podijeljena u tri kola, a predavalo je 14 predavača.

<sup>89</sup> Prigodom jednog prosvjetnog podhvata u Zadru, NL, br. 36, 5. 5. 1917.

<sup>90</sup> Pripravni tečaj za učiteljice dječjih zabavišta, SD, br. 84, 20. 10. 1917. U članku se navodi da je to pripravni tečaj “učiteljica dječjih vrtova tzv. Froebelijanskih škola”.

<sup>91</sup> “Dobrotvorno društvo hrvatskih gospogja” u Zadru, SD, br. 20, 9. 3. 1918.

<sup>92</sup> Zemaljski privatni ženski preparandij u Zadru, SD, br. 50, 22. 6. 1918.

<sup>93</sup> Zemaljski školski preparandij u Zadru, SD, br. 76, 21. 9. 1918.

<sup>94</sup> Pokrajinski ženski preparandij u Zadru (iz učiteljskih krugova), HK, br. 25, 3. 7. 1918.

ugroziti muške učitelje niti to može smetati prosvjeti jer bi to značilo da muškarci bolje rade od žena, što nije istina. Osim toga, muškarcima i dalje ostaju mjesta na jednorazrednim muškim i mješovitim školama, kao i nadučiteljska mjesta. Zemaljski odbor naglašava da Dalmaciji treba 150–200 pučkih škola, pa iz svega navedenog nema straha za muške učitelje.<sup>95</sup> *Narodni list* je još oštiji prema učiteljima: “Izticanje i miešanje pitanja klase ili čak spola uz uvriedljive i netemeljite insinacije naperene vrhovnoj autonomnoj upravi zemlje sastavljenoj od narodnih ljudi, koji su u konkretnom slučaju radili najplemenitijim namjerama, ne služi na čast dalmatinskom učiteljskom staležu.”<sup>96</sup> Dapače, uzrok napada na inicijativu o osnivanju ženske preparandije *Narodni list* tražio je u političkoj sferi, tj. cilj napada je osnivač, Zemaljski odbor.<sup>97</sup>

*Hrvatska kruna* se zalagala za otvaranje nautičke škole u zadarskom kraju. Kao razloge za otvaranje navela je sljedeću činjenicu: da bi tko postao pravnik, treba 8 razreda gimnazije, 4 godine sveučilišta, 1 godinu za rigorozu, 3 godine prakse i tek nakon 16 godina učenja i prakse bio bi imenovan činovnikom 10. razreda s 250 kruna plaće. Istovremeno, pomorac koji završi 5 godina nautičke škole i 5 godine prakse može polagati kapetanski ispit i dobio bi plaću od 250 kruna i “potpunu obskrbu”. Inicijativa za osnutak nautičke škole nije, očito, naišla na plodno tlo jer nemamo informacija o bilo kakvu pomaku u tom pravcu. Očito je i *Hrvatska kruna* bila svjesna poteškoća u tom pravcu jer je istakla da u Zadru inicijative za osnutak stručnih škola ne nailaze na plodno tlo upravo iz razloga što je Zadar činovnički grad.<sup>98</sup>

### *Pohađanje nastave i rat*

Pohađanje nastave tijekom rata opada. Selo mobilizacijom ostaje bez muške radne snage koja je neophodna u ondašnjoj poljoprivrednoj proizvodnji. Pad poljoprivrednih prinosa uzrokovan je, pored ostalog, i nedostatkom radne snage. Seoska domaćinstva to nastoje nadoknaditi pojačanim iskorištavanjem dječje radne snage. Tome pridonosi i naputak Ministarstva bogoštovlja i nastave iz veljače 1915. koje od prosvjetnih vlasti traži da blagonaklono gledaju na izostanke učenika s nastave u doba najvećih poljoprivrednih radova, što uključuje i privremeno zatvaranje škola.<sup>99</sup> Naputak je pojasnio podnamjesnik Thun u ime Pokrajinskog školskog vijeća 8. travnja 1915. On napominje da se ne

---

<sup>95</sup> Osnutak privatnog ženskog preparandija u Zadru, SD, br. 71, 4. 9. 1918.

<sup>96</sup> Za novu žensku preparandiju, NL, br. 43, 29. 8. 1918.

<sup>97</sup> O novoj ženskoj preparandiji, NL, br. 45, 12. 9. 1918.

<sup>98</sup> Jedno školsko pitanje, HK, br. 87, 28. 10. 1916. *Hrvatska kruna* često će isticati kao negativnu činjenicu to što je Zadar činovnički grad, budući da je, s jedne strane, u činovništvu vidjela stup talijanstva, a s druge strane, pravaši nisu imali veći utjecaj među činovništvom, kao npr. Hrvatska stranka. Kako *Narodni list* iznosi mišljenje Hrvatske stranke, ono će upravo u činjenici da je Zadar činovnički grad vidjeti povoljnu činjenicu koja će omogućiti dovoljan broj kandidatice za ženski preparandij: Novi ženski preparandij u Zadru, NL, br. 33, 20. 6. 1918.

<sup>99</sup> Proljetne poljske radnje i škola, SD, br. 17, 27. 2. 1915.

dangubi suvišnim formalnostima. Oslobođanje od pohađanja škole poradi poljodjelskih radova rješavat će mjesna školska vijeća dok traje ratno stanje.<sup>100</sup>

“Takovi se oprostí (od pohađanja nastave, op. a.) na temeljitu zamolbu imaju davati ne samo djeci na selu, nego i u varošima i gradovima, pa i djeci koja pohađaju građanske škole. Djecu koja su dobila oprost od pohađanja u svrhu poljodjelskih radnja, ne treba poimenice nabrajati u popisu izočne djece, nego samo sumarno zabilježiti njihov broj. Pri svemu ovom treba ipak paziti na to, da ne trpe u pouci djece, koju se ne upotrebljavaju kao pomoć u pomenutim radnjama, pa ako njihov broj u pojedinim školama nije baš spao na nekolicinu samo ima se s njima vršiti u redovitu opsegu poučavanje.”

Blagonaklon stav vlasti prema izostancima i potreba za radnom snagom doveli su do masovnog napuštanja nastave u proljetnim mjesecima, osobito u višim razredima pučkih škola. Većina škola na seoskim područjima nije bila u mogućnosti držati nastavu u višim razredima. Imamo primjer škole u neposrednoj blizini grada – u Bibinjama – kada se u rutinskoj, nenajavljenoj kontroli pokrajinskog školskog nadzornika utvrdilo da je od 69 učenika dužnih na pohađanje škole na nastavi samo njih 20. Većina učenika je zaposlena na poljoprivrednim radovima, čak se i učitelj Toma Bulić priključio iskorištavanju đaka tražeći od njih da rade u njegovu vrtu.<sup>101</sup> Pohađanje se i gradskih učenika u proljetnim mjesecima smanjuje, doduše, u puno manjoj mjeri nego na selu. Po pravilima službe, učitelj je svaki mjesec morao dostavljati Kotarskom školskom vijeću neopravdana izostajanja za svakog učenika, navesti broj dana izostanka i ime roditelja ili skrbnika dotičnog učenika.

Mjesno školsko vijeće određivalo je novčanu kaznu roditeljima za izostanke, manju od 1 krune dnevno,<sup>102</sup> a roditelji su se na odluku mogli žaliti Kotarskom školskom vijeću. Određivanje novčane kazne, koja se uplaćivala u korist učiteljske mirovinske zaklade, ovisilo je o tome da li se radilo o seoskom ili gradskom učeniku. Roditelj gradskog učenika je, u načelu, plaćao veću kaznu od seoskog. Kotarsko školsko vijeće bilo je blagonaklono prema izočjima u doba poljoprivrednih radova, a u slučaju teške socijalne situacije oslobađalo je roditelja od plaćanja kazne. Roditelji su nastojali izuzeti svoju djecu od pohađanja od nastave moleći Kotarsko školsko vijeće da zbog teškog materijalnog statusa trebaju djecu kao radnu snagu. Drugi je način bio da od učitelja traže potvrdu da su im djeca savladala nastavni plan i da zbog toga više nisu dužni pohađati nastavu. U svakom slučaju, nered i kaos koji je nastao u proljeće 1915. školske vlasti nastojale su izbjeći, no, vidjet ćemo, bezuspješno. U sljedećoj školskoj godini preporučuju da se škole radije zatvaraju na 15 dana u doba najvećih poljoprivrednih radova, na proljeće i u doba berbe grožđa, a da o tome prethodno obavijeste školske vlasti. Također su tražili da učitelji prijavljuju neopravdana izostajanja jer se među roditeljima proširilo

---

<sup>100</sup> DAZd, KŠV, kutija 303, br. 1949, 8. 4. 1915.

<sup>101</sup> DAZd, KŠV, kutija 304, br. 2564, 17. 5. 1915.

<sup>102</sup> DAZd, KŠV, kutija 310, br. 6, 1. 1. 1916.

shvaćanje da djeca više nisu uopće dužna pohađati nastavu.<sup>103</sup> Da bi zadržali školsku disciplinu seoske djece, Pokrajinsko školsko vijeće odlučilo je da učitelji ne smiju napuštati mjesto niti tijekom ljetnih praznika.<sup>104</sup> Općenito, stega u školama i na javnim mjestima među mladeži je pala. Događali su se slučajevi da se razbijaju školski prozori.<sup>105</sup> Po gradu su se formirale prave dječje bande. Omiljena zabava raspuštene djece bila je gađanje prolaznika vodom s gradskih zidina. U jednom navratu sam je zadarski nadbiskup Vinko Pulišić, čuvši psovanje mladića na javnom mjestu, prijavio ih državnom redarstvu.<sup>106</sup> Objašnjenje za ovakav pad discipline u gradu suvremenici su nalazili u odsutnosti očeva i njihova autoriteta zbog mobilizacije.<sup>107</sup>

Učiteljski kadar, demoraliziran padom vrijednosti svojih plaća i nedostatkom osnovnih živežnih namirnica, provodio je mjere državnih vlasti nevoljko. Prijavljivanje izostanaka ovisilo je od učitelja do učitelja. Dok se u jednom selu prijavljuju desetine učenika, dotle u susjednom selu, po izvješćima, nema neopravdanih izostanaka. Takvu praksu tolerirale su i školske vlasti jer se nije naišlo na podatak u arhivskoj građi da je ijedan nastavnik kažnjen zbog neprijavljivanja neopravdanih izostanaka. Godina 1917. donijela je ogromne probleme učiteljstvu. Uz nedostatak namirnica, mnoge škole ostale su bez ogrjeva. Djeca nisu mogla pohađati nastavu jer nisu imala obuće. Škole zasipaju Kotarsko i Pokrajinsko školsko vijeće molbama da ukinu popodnevnu nastavu, ističući da učenici izbjegavaju pohađanje popodnevne nastave. Pored toga što je popodnevni dio nastave ukinut u vanjskim, seoskim školama,<sup>108</sup> pohađanje nastave u proljetnim mjesecima jedva je opstojalo. Učitelj Paleka iz Zemunika izvješćuje Kotarsko školsko poglavarstvo da nema neopravdanih izostanaka, ali “(...) na žalost, ne radi redovitog pohađanja se je moralo opravdati nepohađanje radi golotinje i gladi koja vlada kod onomašnjeg pučanstva i školske djece. Mnogo je djece, koja su starija zabavljena poljoprivredom pa pišući, bolnim srcem ističe da sada jedva popriječno pohađa dnevno 20 djece.”<sup>109</sup>

Sljedećeg mjeseca, u svibnju, nastava se uopće ne održava jer učenici ne pohađaju nastavu, a učitelj Paleka ipak navodi da nema neopravdanih izostanaka, a on je zaokupljen

---

<sup>103</sup> DAZd, KŠV, kutija 309, br. 5704, 27. 12. 1915. Na osnovi izvješća Pokrajinskog školskog vijeća čak su i pojedini nastavnici slali djecu kući tvrdeći da nisu dužni pohađati nastavu.

<sup>104</sup> DAZd, KŠV, kutija 313, br. 2780, 18. 7. 1916. Tu se nalazi prijepis odluke Pokrajinskog školskog vijeća od 21. 6. 1915. o zabrani odlaska iz mjesta tijekom ljetnih praznika.

<sup>105</sup> Učiteljice i župnik iz Kukljice obavještavaju 17. 11. 1915. Kotarsko školsko vijeće da je 15. studenog razbijeno 20 prozora na školi i stavljen kamenčić u bravu ulaznih vrata škole, pa održavanje nastave nije moguće: “Najbolje bi bilo zatvoriti crkvu i školu, te ih prepustiti da hajdukuju kako žele.” Ipak, ovaj “savjet” nije poslušan te su 25. studenog popravljeni i prozori i vrata. DAZd, KŠV, kutija 309, br. 5210, 17. 11. 1915. i br. 5320, 25. 11. 1915.

<sup>106</sup> Psovaoci, na oprez!, HK, br. 34, 24. 4. 1915.

<sup>107</sup> DAZd, KŠV, kutija 309, br. 5808, 31, 12, 1915. Izvješće učitelja Paleke iz Zemunika: “Isti se se pako, da su nekoja školska djeca sada kućni gospodari, biva bez majke, a otac im je vojništvu...”

<sup>108</sup> DAZd, KŠV, kutija 319, br. 2299, 19. 5. br. 2298, 19. 5. br. 2056, 5. 5. 1917.

<sup>109</sup> DAZd, KŠV, kutija 319, br. 2149, 10. 5. 1917. Inače, zemunička škola ima preko 250 djece.

poslovima aprovizacije: “A kada je prost hoda poljem, da vidi da li zbilja djeca izvršuju gornje radnje i da im dade potrebitih naputaka i pouke.”<sup>110</sup>

Ponašanje učitelja Paleke prema izostancima je u skladu s politikom Pokrajinskog školskog vijeća jer je ono upozorilo učitelja Darrera u susjednoj Škabrnji da se kod prijavljivanja neopravdanih izočja u to ne ubraja rad djece na poljoprivrednim poslovima. Zbog prijavljivanja djece učitelj Darrer je bio izložen prijetnjama seljana. Nakon toga on traži osmodneveni dopust što mu Kotarsko školsko vijeće odmah odobrava.<sup>111</sup> Dopisi sličnog sadržaja dolaze i iz drugih škola kotara.<sup>112</sup> Ima i slučajeva potpunog nerazumijevanja učitelja prema problemima seljana. Učiteljica na Velom Ratu (Dugi Otok) Pirona Pelagija traži da se što oštrije kazne izostanci djece:

“Doista je žalosno! Dok se tužno učiteljstvo na selu (iznemoglo svakim jadom, bolesti i ratnom oskudicom koja na selu za učiteljstvo prelazi u mučeništvo) na svaki način muči i nastoji da što bolji uspjeh u napretku narodnog omlatka postigne bilo to sa umne ili moralne strane, to nesvijesni roditelji sve ruše i zbacuju (...) Dan danas – narod pun novaca i svakojake blagodati (...) i oholosti.”<sup>113</sup>

Učitelji se žale da ne mogu kupiti nove cipele i da hodanje dva puta dnevno, npr. iz grada u Arbanase, uništava cipele. Tako su ravnatelji pučkih škola u Zadru s nastavnim hrvatskim jezikom zatražili 10. siječnja 1918. od Pokrajinskog školskog vijeća uvođenje isključivo prijedpodnevnih nastava. Njihov je zahtjev poduprlo Mjesno školsko vijeće na čelu sa Ziliottom. Talijanske se škole tada nisu pridružile zahtjevu hrvatskih škola. U zahtjevu stoji: “S obzirom na izvanredno vrijeme, koje teče kad je zima, a ogrjeva nema, kad djeca trebaju često roditeljima doma za razne posluge, kad je i nastavnicima boriti se s poteškoćama radi prehrane...” No, Pokrajinsko školsko vijeće odbilo je njihov zahtjev:

“Nije našlo dopustiti, da se u općim pučkim školama uvede prijedpodnevna nastava do konca travnja... Dapače, oskudnijoj djeci bit će lakše u dva navrata udovoljiti dnevnoj školskoj dužnosti, a baš istoj djeci bit će i ugodnije i jutrom i poslije podne proboraviti u ugrijanim prostorijam (?), što zaista kod kuće ne bi imala, već bi po svoj prilici počela skitati se po ulicama i bila bi tako izložena svim zlim posljedicama ulice.”<sup>114</sup>

---

<sup>110</sup> DAZd, KŠV, kutija 320, br. 2625, 17. 6. 1917.

<sup>111</sup> DAZd, KŠV, kutija 320, br. 2743, 29. 6. 1917. i br. 2770, 4. 7. 1917.

<sup>112</sup> DAZd, KŠV, kutija 319, br. 2042, 4. 5. 1917, br. 2057, 5. 5. 1917, br. 2152, 10. 5. 1917.

<sup>113</sup> DAZd, KŠV, kutija 320, 7. 7. 1917. Inače, učiteljica Pirona Pelagija nije nikako uspijevala uspostaviti normalan suodnos sa suseljanima. Tužila se da joj nitko ne će da doveze hranu iz grada, a od Kotarskog školskog vijeća tražila je pomoć u novcu da bi mogla platiti seljankama dovoz vode s izvora jer ne priliči jednoj učiteljici nositi vodu, što joj je i odobreno od strane vijeća. DAZd, KŠV, kutija 314, br. 3589, 24. 9. 1916. Živjela je s boležljivom sestrom i stalno je tražila premještaj u grad ili rodni Split. Prilikom jednog traženja pomoći toliko je iznervirala kotarskog školskog nadzornika Marijana Balića da je napisao: “Čudna je ženska glava ova učiteljica. Moli da joj se pomogne, a istodobno ujedljivo i bezobzirno napada sve i svakoga. Da je ona normalna, kao što nije, ja bih predložio, da se radi ovakoga pisanja proti njoj disciplinarno postupa. Da je se ipak osvijesti predlažem, da joj se molba ne uvaži.” DAZd, KŠV, br. 1279, 24. 3. 1916.

<sup>114</sup> DAZd, PŠV, sv. 134, br. 184, 10. 1. 1918.

Istovremeno je dozvoljeno školi na Voštarnici da do konca ožujka nastavu održava samo ujutro.<sup>115</sup> Tijekom 1917. i 1918. dato je dopuštenje školama izvan grada da rade samo u jutarnjoj smjeni. Ipak, ravnatelji gradskih pučkih škola ne odustaju.

Teška socijalna situacija potakla je ravnatelje svih pučkih škola u Zadru da se sastanu 28. kolovoza 1918. prije početka nove školske godine 1918./1919. Na sastanku su bili Antun Kollenz, Petar Matulina, Ljubomir Jurić i Evelina Pomaizel-Verdus. Podnesak ravnatelja Pokrajinskom školskom vijeću bio je prilično oštar, ako uzmemo u obzir da su ravnatelji pučkih škola morali biti politički lojalni ljudi, a osim toga imali su i bolja primanja od običnih učitelja. Ravnatelji tako pišu:

“Vremena su teška, življenje je mučno, sve je skupo i preskupo kako i sama velika gospoda priznaju, samo su učiteljske plaće današnje i one od 6 godina nazad jednake. Dvokratni doplatak od 10% na plaći, bio je kap utjehe u moru nevolja. Ipak se učiteljstvo, prožeto domoljubnim osjećajem, uvijek ponijelo bez prigovora svagdje, zvano i nezvano, iako su mu ustrebale mnoge pogodnosti,<sup>116</sup> koje imaju c. k. namještenici do najzadnjijeg sluge, kao da ono ne radi za dobrobit, sreću i slavu države. (!! – dva uskličnika nadodana kao komentar od strane činovnika u PŠV, op. a.). Ali je dogorjelo do nokata, dalje se ne može ovako i treba se obazrijeti i naći način kako prehraniti i sebe i obitelj. Za to se hoće materijalnog vremena, kojega dosele učitelji u Zadru nisu imali, jer su zaposleni školom i do podne i popodne, dočim vanjski učitelji samo do podne (? – upitnik, komentar od strane činovnika u PŠV, op. a.). I u Zadru učitelji moraju tražiti i naći nuzgredne radnje i tako štogod zaslužiti, da mogu bar donekle nadoknaditi onu životnu energiju, koju dandanas vanredno troše u školi.”

Ravnatelji traže uvođenje samo prijepodnevnih nastava jer: “Djeca slaba radi pomanjkanja sočne hrane ne mogu cijeli dan sjediti u školi, pa umorena traže popodnje počinka. Premnoga djeca silovana su štogod pribaviti, bilo poslužbom, bilo branjem trave van grada, bilo lovljenjem ribe ili kako drugačije.”<sup>117</sup> Zahtjevu ravnatelja pridružuje se kotarski školski nadzornik i kotarski poglavar Simonelli. Kotarski školski nadzornik piše u privitku:

“Suvišno je dokazivati, da je žalosno i nevoljno stanje pučkih učiteljskih snaga. Sve, što je navedeno u privitom podnesku, živa je istina. Ako su svi činovnici, izuzev samo ove koji su i posjednici, u veoma slabim ekonomskim prilikama, lako je prosuditi kako ima biti pučkim učiteljima. Učiteljske snage u pogledu beriva i aprovizacije daleko zaostaju za državnim činovnicima nižih razreda čina i državnih poslužnika, a osim toga još nijesu dobili ni odijela ni cipela uz sniženu cijenu, nije se dakle čuditi, ako u znatnom pomanjkanju (hrane) malaksaju... A sada imamo jedan žalostan slučaj, koje potvrđuje

---

<sup>115</sup> DAZd, PŠV, sv. 134, br. 365, 15. 1. 1918. Ipak je Ministarstvo bogoštovlja i nastave, da bi olakšalo korištenje djece u radovima, odredilo raniji svršetak školske godine 1917./18. za 28. lipnja umjesto 15. srpnja: Svršetak školske godine na srednjim školama, SD, br. 30, 13. 4. 1918.

<sup>116</sup> Vjerojatno se misli na posebne opskrbne odbore za državno činovništvo i posebnu menzu za neoženjene činovnike.

<sup>117</sup> DAZd, PŠV, sv. 134, br. 8055, 21. 10. 1918.

ovo što navadjam. Učiteljica mjesne ženske škole Marija Kello leži u pokrajinskoj bolnici shrvana od nemile bolesti. Uslijed slabe prehrane i slabe obuće prošle je zime tako oslabila da je zadobila tuberkulozni plućni katar sa dnevnom jakom ognjicom. Ima dva nedorasla sina, od kojih je jedan na prehrani u Hrvatskoj, a drugi gimnazijalni učenik, koji živi o milosti dobrih ljudi.”

Kotarski školski nadzornik podupire traženje samo jutarnje nastave, kao što je slučaj u školama izvan grada. Očito, u Pokrajinskom školskom vijeću nisu imali realnu sliku stanja o održavanju nastave u zadarskom kotaru jer na zadnju primjedbu činovnik u vijeću nadopisuje komentar: “A zar je vani tako?!”<sup>118</sup> Odgovor stiže 26. rujna 1918. i potpisuje ga zamjenik namjesnika Golf. On napominje da razumije teško stanje pučkog učiteljstva i da država čini sve da im pomogne. Međutim, ne može prihvatiti njihov zahtjev za jutarnjom nastavom jer je Pokrajinsko školsko vijeće “uvjeren, da bi se time zapravo malo materijalno koristilo nastavnicima, dok bi se nerazmjerno velika i nepopravljiva šteta nanijela stotinama i stotinama školske djece.” Također, ukinulo je jutarnju nastavu isključivo u vanjskim školama kotara.<sup>119</sup>

Treba napomenuti da je 11. listopada 1918. prekinuta nastava u pučkim školama, dok nastava u srednjim školama za školsku godinu 1918./19. nije ni započela do sloma Monarhije zbog izbijanja španjolske gripe.<sup>120</sup>

#### *Državna pomoć učiteljstvu*

Opskrba ratnog stroja konstantno je iscrpljivala životni standard pozadine. Kako je prosvjeta bila nisko rangirana na listi prioriteta, deficit osnovnih mirnodopskih sredstava osjetio se veoma brzo u nastavi. Popravci škola tijekom rata gotovo da se i ne obavljaju, nema nabave novih učila. Krajem 1916. sve veća nestašica papira počela se osjećati u sustavu prosvjete. Pokrajinsko školsko vijeće uputilo je niže organe na štednju papira. Među mjerama koje su trebale smanjiti potrošnju papira bile su:

“(…) korištenje samo pola lista papira za pisanje izvješća umjesto cijelog lista; za pisaće strojeve treba koristiti tanki a ne pisaći papir; zadaćnice se imaju što više izrabljivati; kod pučkih škola ima se rabiti što više moguće pločice od škriljavca; zadaće se imaju po opsegu, ali ne po broju ograničiti na najnužnije, a listovi za crtanje imaju se upotrebljavati na obje strane.”<sup>121</sup>

Još je veći problem predstavljala nabava školskih udžbenika. Dok je “Hrvatsko dobrotvorno društvo za pripomaganje siromašnih učenika hrvatskih škola u Zadru” nabavilo 490 kompleta udžbenika za učenike pučkih škola te je tako riješilo problem nabavke udžbenika za zadarske učenike, dotle su škole po zadarskom kotaru imale velike

---

<sup>118</sup> DAZd, PŠV, sv. 134, br. 1952 – bez nadnevnika.

<sup>119</sup> DAZd, PŠV, sv. 134, br. 8055, 21. 10. 1918.

<sup>120</sup> Vidi poglavlje o “Španjolskoj gripi”.

<sup>121</sup> DAZd, KŠV, kutija 314, br. 3879, 25. 9. 1916.

probleme u nabavi.<sup>122</sup> Kako je bilježnice i crtaće blokove bilo teško nabaviti, Pokrajinsko školsko vijeće odobrilo je njihovo 10% poskupljenje.<sup>123</sup>

Loša opskrbljenost sela tijekom 1917. i većeg dijela 1918. tjerala je nastavnike da od Kotarskog školskog vijeća traže posebne slobodne dane kako bi se mogli opskrbiti u gradu. U tom kontekstu razumljiva nam je težnja učiteljskog kadra da dobiju namještenje što bliže Zadru ili barem u primorskim mjestima koja su dobro prometno povezana s gradom. Posebna jagma za namještenje u gradu ili barem u Arbanasima nastala je kad je nadučiteljica Anka Brille otišla u mirovinu. Mjesno školsko vijeće iz Arbanasa piše izravno Pokrajinskom školskom vijeću da prilikom imenovanja nove učiteljice uzme u obzir domaće, arbanaske učiteljice koje će živjeti u mjestu jer: “Iako Arbanasi među prvima imaju školu i za muške i za ženske još ima nepismenih. Problem učiteljica da niti jedna, osim Brille, nije živjela u Arbanasima. Niti su upoznali selo, nitu su ga obašli, nepoznati su im roditelji te kako su onda mogli uzgojno djelovati? Sigurni smo, da ima dosta učiteljica koje reflektiraju na ova mjesta, ali ne radi napretka naše mladeži, već ili da se mogu šepiriti u Zadru, ili da lakše mogu uzgajati vlastitu djecu, te na stan i hranu držati preparandiste.”<sup>124</sup>

Naposljetku nije primljena učiteljica iz Arbanasa, nego Dragica Giunio, nećakinja kotarskog školskog nadzornika Stjepana Zakarije.<sup>125</sup>

Opće političko “otopljanje” potaklo je od sredine 1917. pokret među učiteljskim krugovima koji je išao za time da se socijalni zahtjevi učiteljstva iznesu javno i u organiziranoj formi. Položaj učiteljstva nije ipak u svim segmentima bio nepovoljan. Prilikom mobilizacije učitelji su, kao obrazovaniji sloj pučanstva, dobivali sigurnija mjesta u vojsci, dalje od neposrednih ratnih djelovanja. Jer kako drugačije protumačiti to da, prema arhivskim izvorima, do sredine 1916. zasigurno nemamo niti jednog poginulog učitelja, tj. gotovo dvije godine nakon početka ratnih djelovanja.<sup>126</sup> Također, profesori srednjih škola mogli su računati na potpune ili djelomične stipendije za školovanje svoje djece, npr. u Zavodu sv. Dimitrija.<sup>127</sup>

Financiranje pučkog školstva bilo je u nadležnosti pokrajinskih vlasti i očajan položaj nastavnčkog kadra potakao je Zemaljski odbor da krajem 1915. predloži dodatak od 10% na plaću za sve nastavnike zbog skupoće – “skuparinski dodatak”. Uz porast cijena hrane na slobodnom tržištu od gotovo 1.000%, iznos od 10% bio je uvrjedljiv za učitelje. Po ondašnjim cijenama za 200 kruna moglo se kupiti 18 kg kukuruza, a za doplatu od 2% po djetetu nije se mogla kupiti niti petina jednog para cipela.<sup>128</sup> Oni su to

---

<sup>122</sup> DAZd, KŠV, kutija 324, br. 4142 i 4289, listopad 1916.

<sup>123</sup> DAZd, KŠV, kutija 314, br. 3998, 2. 10. 1916.

<sup>124</sup> DAZd, KŠV, kutija 314, br. 3611, 28. 8. 1916.

<sup>125</sup> DAZd, KŠV, kutija 314, br. 3967, 29. 9. 1916.

<sup>126</sup> DAZd, KŠV, kutija 311, br. 1086, 9. 3. 1916.

<sup>127</sup> Država je dodjeljivala stipendije, a prednost su imale kćeri državnih činovnika (među koje spadaju i profesori srednjih škola). Jedini je uvjet bio da molitelj bude rimokatolik. DAZd, Spisi Kotarskog poglavarstva u Zadru (dalje u tekstu KPZ), sv. 315, br. 5033, 2. 8. 1917.

<sup>128</sup> Osvrt na ratni doplatu učiteljima, HK, br. 74, 22. 9. 1917.

jasno rekli na glavnoj skupštini Saveza dalmatinskih učitelja u Splitu 23. rujna 1917. odbijajući takav ratni dodatak na plaće. Rezolucija dalmatinskog učiteljstva upućena je kotarskim školskim vijećima i Pokrajinskom školskom vijeću na razmatranje. Kotarska školska vijeća prosljeđuju rezoluciju Pokrajinskom školskom vijeću pod izlikom da “raspravljanje ove resolucije ne spada u djelokrug kotarskog školskog vijeća”.<sup>129</sup> Pokrajinsko školsko vijeće na sjednici od 15. listopada 1917. osuđuje rezoluciju dalmatinskog učiteljstva smatrajući je neprihvatljivom. Smatra da je učiteljstvo donijelo ovu rezoluciju ne poznavajući pravo stanje stvari i napore pokrajinskih i državnih vlasti oko poboljšanja stanja prosvjetnih djelatnika. Istaknuli su da je nekim kategorijama učiteljstva porast plaće iznosio i 27%.<sup>130</sup> Prema novinskim napisima koji su došli iz učiteljskih krugova:

“Nepobitna je istina, da pučki prosvjetitelji kraljevine Dalmacije žive u najvećoj biedi; nepobitna je istina, da kod njih biednih patnika društveni, prosvjetni i službeni zahtjevi danomice rastu; nepobitna je istina, da oni satrvni biedom ne mogu udovoljiti ni najnužnijim zahtjevima življenja; nepobitna je napokon činjenica, da osnov njihovog prosvjetnog rada: zadovoljstvo i oduševljenje izčezava, a ustupa mjesto razočaranju i jadu.”<sup>131</sup>

Ipak, Pokrajinsko školsko vijeće pokreće širu akciju pomoći ugroženom učiteljskom staležu. U prvom redu prikuplja statističke podatke o broju učitelja, njihovu stažu i broju djece. Poslije toga zatražili su da se učiteljima osigura opskrba kao i državnim namještenicima. U tom pogledu dobili su obećanje državnih vlasti da će se iz državnog proračuna osigurati 70 milijuna kruna za potrebe pokrajina – Dalmacija će dobiti tek oko 1% tih sredstava.<sup>132</sup>

Tablica br. 2 – Stanje učiteljstva u zadarskom kotaru<sup>133</sup>

Učitelji	Godina službe			U vojsci
	do 5	5 – 15	preko 15	
I. razred – neoženjeni (neudate), udovci i udovice bez djece	51	20	1	16
II. razred – oženjeni bez djece i udovci s 1 djetetom	4	14	5	1
III. razred – oženjeni s 1 ili 2 djeteta, udovci s 2 ili 3 djeteta	1	11	4	4
IV. razred – oženjeni s više od 2 djeteta, udovci s više od 3 djeteta	1	14	14	8

<sup>129</sup> DAZd, PŠV, sv. 161, br. 6652, 5. 10. 1917.

<sup>130</sup> Pokrajinsko školsko vijeće, SD, br. 85, 24. 10. 1917.

<sup>131</sup> Učiteljstvo u današnjim prilikama, NL, br. 13, 14. 2. 1917.

<sup>132</sup> DAZd, PŠV, sv. 161, br. 8005, 14. 11. 1917.

<sup>133</sup> DAZd, PŠV, sv. 161, br. 7853, 9. 11. 1917. Navedeni broj učitelja isključuje učitelje u vježbaonici u Arbanasima (pripreмноj školi za Preparandiju) i vojničke škole u Zadru. Prvi su se ubrajali među srednjoškolske nastavnike, pa su time bili izravno plaćani od strane Ministarstva za bogoštovlje i nastavu, dok su drugi bili pod upravom Ratnog ministarstva.

Umirovljeni učitelji: udovaca ili neoženjenih 16 i oženjenih 8. Udovice koje uživaju mirovinu: bez djece 12, s jednim djetetom 2, s dvoje djece nema, s troje djece 1, i s više od troje 1 udovica. Treba napomenuti da su učiteljice udane za činovnika ili učitelja uvrštene u drugi razred bez obzira na to koliko imaju djece.

U čitavoj Dalmaciji broj učitelja bio je:<sup>134</sup>

*Tablica br. 3 – Stanje učiteljstva u Dalmaciji*

<i>Učitelji</i>	<i>Godina službe</i>		
	<i>do 5</i>	<i>5 – 15</i>	<i>preko 15</i>
I. razred – neoženjeni (neudate), udovci i udovice bez djece	275	180	78
II. razred – oženjeni bez djece i udovci s 1 djetetom	7	39	36
III. razred – oženjeni s 1 ili 2 djeteta, udovci s 2 ili 3 djeteta	13	60	7
IV. razred – oženjeni s više od 2 djeteta, udovci s više od 3 djeteta	4	38	105

Udovice koje primaju mirovinu: bez djece – 53, s jednim djetetom – 6, s dvoje ili troje djece – 14 i preko troje djece 11 udovica. Postoje i dvije obitelji siročadi (bez oca i majke). Što se tiče umirovljenih učitelja na razini čitave Dalmacije, podijeljeni su prema visini mirovine:

*Tablica br. 4 – Dalmatinski umirovljeni učitelji*

<i>Godišnja mirovina u kr.</i>	<i>Broj umirovljenika</i>
1600–2200	132
2200–2800	24
2800–3600	7
preko 3600	2

Učitelji i dalje vrše pritisak na organe vlasti. Predstavnici Učiteljskog saveza Dalmacije 17. siječnja 1918. odlaze namjesniku i nadzorniku Primožiču od kojeg traže da dobiju doplatak jednak onome državnih činovnika (znači 30-50%), da budu članovi opskrbnih odbora za činovnike, da budu oslobođeni plaćanja osobne dohodarine i biljega za “namirnice” (misli se na plaće) kao i državni činovnici. Sutradan su posjetili zastupnike na Carevinskom vijeću Biankinija, Baljka i Prodana kojima su zahvalili na zauzimanju za njihova prava u bečkom Parlamentu. Od predsjednika Zemaljskog odbora

---

<sup>134</sup> DAZd, PŠV, sv. 161, br. 9183, 23. 12. 1917.

Vicka Ivčevića tražili su dodatni angažman pri pomoći. On im je uzvratio da pokrajina ima velikih problema pri skupljanju poreza i da pokrajinski prirez od 75% nije dostatan za sve potrebe.<sup>135</sup>

Zemaljski odbor je 25. lipnja 1918. sastavio plan pomoći vodeći se prijedlogom zakona od 15. ožujka 1918. iznesenog u Carevinskom vijeću. Po tim mjerilima iznosi pomoći na godišnjoj razini (iznosi su u krunama) su.<sup>136</sup>

*Tablica br. 5 – Ratni dodatak pučkim učiteljima*

<i>Službovanje</i>	<i>I. razred – nevjenčani ili udovci bez djece</i>	<i>II. razred – vjenčani bez djece</i>	<i>III. razred – vjenčani s 2 djece</i>	<i>IV. razred – vjenčani s 3 ili 4 djece</i>	<i>V. razred – vjenčani s više od 4 djece</i>
do 10 god.	729	1080	1476	1872	2268
10–16 god.	954	1314	1710	2106	2502
16–23 god.	1161	1512	1908	2304	2700
23–40 god.	1314	1854	2250	2646	3042

Za učitelje građanskih škola bila je predviđena drugačija podjela, s obzirom na godine službe:

*Tablica br. 6 – Ratni doplatak učiteljima u građanskim školama*

<i>Godina službe</i>	<i>I. razred</i>	<i>II. razred</i>	<i>III. razred</i>	<i>IV. razred</i>	<i>V. razred</i>
do 10	954	1.314	1.710	2.106	2.502
10–17	1.161	1.512	1.908	2.304	2.700
17–27	1.314	1.854	2.250	2.646	3.042
27–40	1.332	2.187	2.691	3.195	3.699

Nadomjesni učitelji trebali su dobiti 411 kruna, udovice s mirovinama od 351 do 432 kruna, a umirovljeni učitelji od 432 do 540 kruna.

Ipak, sva navedena prepiska i velika priča oko pomoći pučkim učiteljima gotovo je ostala mrtvo slovo na papiru, jer je Zemaljski odbor isplatio tek 26. listopada 1918. svoju polovinu za prvu polovinu godine, tj. tek jednu četvrtinu ukupnih sredstava. Ministarstvo bogoštovlja i nastave do sloma Monarhije nije isplatilo ništa.<sup>137</sup> Za opravdanje Zemaljskom odboru treba napomenuti da je ono, neposredno nakon sloma

<sup>135</sup> Učiteljsko odaslanstvo, NL, br. 5, 19. 1. 1918.

<sup>136</sup> DAZd, PŠV, sv. 161, br. 6579, 6. 9. 1918.

<sup>137</sup> DAZd, PŠV, sv. 161, br. 1705, 9. 3. 1919.

Monarhije, 1. studenog 1918. ovlastilo Pokrajinsko školsko vijeće da isplati čitav iznos ratnog doplatka na teret Pokrajinske školske zaklade. Do realizacije zaključka ove odluke nije došlo do kraja 1918.<sup>138</sup>

Državne vlasti tijekom 1917. poduzimaju mjere koje su bile ograničenog dosega u cilju poboljšanja stanja učiteljstva. Kako je nabava osnovnih živežnih namirnica bila teška i povezana s mnoštvom poteškoća, vlasti pokušavaju putem dodjele novčanih bonova koji su se mogli iskoristiti za nabavu hrane pomoći državnim činovnicima i učiteljima. Da bi se bonovi podijelili, pokrenut je popis učitelja i članova obitelji. Pravo na bonove imali su i privatni prosvjetni zavodi s pravom javnosti. U zadarskom kotaru podijeljeno je 3875 bonova za 422 člana učiteljskih obitelji. Pokrajinsko školsko vijeće dalo je inicijativu da se pokuša pomoći seoskom učiteljstvu nabavkom kokoši nesilica i za to se tražilo izvješće Kotarskog školskog vijeća. Ono je zadržalo kotarskog školskog nadzornika Stjepana Zakariju da sastavi izvješće o toj inicijativi. On je istaknuo da nema osnovnih preduvjeta za uzgoj peradi, tj. hrane. Vijeće u svom odgovoru Pokrajinskom školskom vijeću napominje da “nije smatralo uputnim, da savjetuje podređeno učiteljstvo, da se u sadašnjim prilikama bavi gojidbom kokoši i da ih hrani otpacima kuhinje”. Očito je nadzornik Zakarija smatrao da bi formulacija o “otpacima kuhinje” u razdoblju gladi mogla djelovati iritantno na učiteljstvo. S druge strane, Zakarija kao korisnu mjeru predlaže nabavku jedne do dvije koze radi dobivanja mlijeka. Međutim, koze nije bilo moguće nabaviti pa i od ove inicijative nije ostalo ništa.<sup>139</sup> Lijep primjer teškoća u kojima živi učiteljstvo bilo je pismo učiteljice Katice Joković iz Vele Luke (otok Korčula) nadzorniku Zakariji:

“Molim vas najskromnije da me riješite zadarskog kotara, jer ja se apsolutno ne vraćam više tamo. Veleučeni gosp. nadzorniče možete si i sami pomisliti da meni nije moguće tu živjeti uz današnje okolnosti...”

Ističe da je bolesna i da se zato vratila u rodno mjesto, ali i kad ozdravi:

“Željela bih ovdje preuzeti službu, jer ima raspoloživih mjesta. Zato veleučeni gosp. nadzorniče molim vas ponovo da mi ispunite molbu i riješite me toga kotara ako pak uzalud molim onda vam ipak ostajem zahvalna jer ja i bez službe mogu ostati kod svojih.”

Odgovor na zamolbu bila je zabrana zapošljavanja bez suglasnosti Pokrajinskog školskog vijeća.<sup>140</sup>

Jedna od mjera bilo je traženje izvanredne pripomoći od Kotarskog školskog vijeća. Zamolbe učitelja predstavljaju pravi rasadnik informacija o tragičnom stanju u kojem se nalazilo zadarsko učiteljstvo. Već spominjani zemunički učitelj Martin Paleka tražio je pomoć od Vijeća jer mu je šestogodišnji sin umro, on je mobiliziran, a drugi sin mu je srednjoškolac. Zahtjev obrazlaže činjenicom da sada i visoki činovnici traže pomoć

---

<sup>138</sup> DAZd, PŠV, sv. 161, br. 7989, 1. 11. 1918.

<sup>139</sup> DAZd, KŠV, kutija 319, br. 2183, 20. 5. 1917.

<sup>140</sup> DAZd, KŠV, kutija 319, br. 2176, 11. 5. 1917.

pa kako je ne bi tražio jedan obični pučki učitelj. Činjenica da učitelj ima dijete na školovanju smatrana je neobično teškom, te je bila, uglavnom, dovoljna za dobivanje pripomoći. Tako je Paleka dobio 100 kruna pomoći.<sup>141</sup> Potvrdu ovome su dodjele pomoći i Josipu Fekecsu i Eugildi Pavličević.<sup>142</sup> Jasan stav iskazao je nadzornik Balić prilikom traženja pomoći nadučitelja Valjina Jerolimova koji ima dvije kćeri na školovanju za učiteljice u Dubrovniku. Balić preporučuje Vijeću dodjelu pripomoći nadučitelju Jerolimovu uz zaključak: “Ja uopće ne mogu da pojmem, kako ovaj učitelj može da živi, kad mu cijela njegova plaća ne može da pokrije ni troškove za uzdržavanje dviju kćeri u dubrovačkom preparandiju.”<sup>143</sup> Godinu dana kasnije, tj. 1917. za uzdržavanje jednog učenika izvan mjesta boravka, prema novinskim napisima, treba 4.000 kruna godišnje.<sup>144</sup> Prije toga Balić je odbio dati preporuku za pripomoć Zorki Krile, upraviteljici dječjeg vrtića u Arbanasima jer je bila neudana.<sup>145</sup>

Razina demoralizacije učiteljstva tijekom rata najbolje je vidljiva iz izvješća upravitelja Kotarske učiteljske knjižnice u Zadru od 30. srpnja 1919.: “Od početka rata (1914.) do danas, može se reći, da je knjižnica neznatno poslovala, jer je učiteljstvo bilo zabrinuto za svoj ekonomski opstanak.”<sup>146</sup> O padu zainteresiranosti stanovništva za učiteljsko zanimanje tijekom rata govori i pad broja učenika u Preparandiji. Prije početka rata, u školskoj godini 1913./14., bilo je u njoj 147 učenika, dok će ih u školskoj godini 1918./19. biti samo 64. Ili pak, prije rata godišnje bi maturiralo 20 učitelja, dok ih tada maturira 6–7. Porazniji podatak je taj da se prije rata u pripravnici razred Preparandije upisivalo oko 50 učenika, a u školskoj godini 1917./18. samo 15 učenika.<sup>147</sup>

Mnogo uspješnija inicijativa bila je otvaranje ratnih kuhinja za prehranu školske mladeži. U svibnju 1917. došlo je do zatvaranja pravoslavnog dječjeg vrtića jer od 34 djece njih 32 boluje od osuta (ferse). Osim toga, uprava vrtića je zbog nedostatka hrane tražila da do kraja svibnja vrtić bude zatvoren, što je Kotarsko školsko vijeće odobrilo.<sup>148</sup>

### *Škola kao područje propagande*

Već na početku rata namjesnik Attems je zatražio od učiteljstva da radi na širenju “domoljubnih osjećaja”, a osobito potiče “ženski svijet” da se uključi u dobrotvorne akcije, npr. u rad Crvenog križa.<sup>149</sup> Od slabo plaćenog učiteljstva tražilo se da organizira

---

<sup>141</sup> DAZd, KŠV, kutija 314, br. 5804, 31. 12. 1915.

<sup>142</sup> DAZd, KŠV, kutija 314, br. 4887, 29. 10. 1915. i br. 4668, 16. 10. 1915.

<sup>143</sup> KŠV, kutija 314, br. 5661, 18. 2. 1916.

<sup>144</sup> 4000 K za jednog učenika, HK, br. 76, 29. 9. 1917.

<sup>145</sup> DAZd, KŠV, kutija 314, br. 458, 20. 1. 1916.

<sup>146</sup> DAZd, KŠV, kutija 322, br. 1133, 30. 7. 1919. Kotarska učiteljska knjižnica ima 959 naslova.

<sup>147</sup> Mate ZANINOVIĆ, Pedagoška štampa u Zadru, u: *Učiteljska škola Zadar*, Zadar, 1956., str. 93–98; Spasimo pučku prosvetu, NL, br. 19, 13. 3. 1918.

<sup>148</sup> DAZd, KŠV, kutija 319, br. 2721, 20. 5. 1917.

<sup>149</sup> Poziv pučkom učiteljstvu, SD, br. 63, 5. 8. 1914.

dobrotvorne akcije za Crveni križ,<sup>150</sup> izradu pletenih odjevnih predmeta za vojsku. Ove akcije bile su kratkog daha. Dok su na početku rata bile relativno uspješne, budući da je traženih sirovina bilo dovoljno među narodom, već 1915. došlo je do smanjenja učinkovitosti akcija. Uzimam primjer relativno malene škole na otoku Molatu koja je 1914. sakupila 180 kg vunenih predmeta vojnicima na ratištu, a sljedeće godine nije mogla poslati ništa jer na otoku nije bilo raspoložive vune.<sup>151</sup> Učenici srednjoškolskih zavoda iskorištavani su od strane vlasti za sakupljanje deficitarnih sirovina za potrebe vojske. Napatkom Pokrajinskog školskog odbora sakupljači mogu biti samo dječaci stariji od 10 godina. Podijeljeni su u grupe od 20 do 25 đaka pod vodstvom jednog profesora. U studenom 1915. pozvani su na skupljanje predmeta od vune i kaučuka, kao i hrastovih šišaka koje služe u preradi kože.<sup>152</sup> Također, pozvani su na sakupljanje plodova i lišća stabala kao nadomjestak za eventualnu nestašicu krme.<sup>153</sup> Pokrajinsko školsko vijeće, provodeći napatke iz Beča, upućuje učitelje da održavaju mjesečna predavanja o potrebi štednje pšeničnog brašna, a da se stanovništvo uputi na korištenje kukuruznog brašna kojega Monarhija ima više.<sup>154</sup>

Kruto birokratsko provođenje naredbi iz Beča bilo je u sukobu s realnošću dalmatinskog sela. Nadučitelj Mladinov iz Vinjerca, primivši napatok, čak dva mjeseca nakon izdavanja, što govori o ratnim komunikacijskim problemima, u suradnji s učiteljicom ispitao je prehrambene navike svojih učenika: “Mnogo je djece odgovorilo da nikakova kruha ne jedu, jer ga nemaju, već kuhane pure, zelja i ribe. Oni, što jedu kruha, rekoše da im je umiješan od kukuruznog brašna i malko ječmena ili vrlo rijetko pšenična.”<sup>155</sup> O lošoj opskrbljenosti učitelja živežnim namirnicama, osobito na otocima, govori nam zamolba učiteljice Dabinović s otoka Vrgade koja se razboljela uslijed “nezdrave i siromašne hrane” da dobije duži dopust s otoka tijekom ljetnih praznika. Očito je to bila istina jer joj Kotarsko školsko vijeće daje dopuštenje da slobodno napusti otok i po svojoj volji provede praznike.<sup>156</sup> Ali se zato od učitelja, osobito seoskih, traži da se angažiraju na poticanju seoskog pučanstva za upis ratnih zajmova. Pokrajinsko školsko vijeće polazi od pretpostavke da narod nema pravu informaciju, a da ima novaca:<sup>157</sup>

“(…) U narodu ima dosta raspoloživa novca, bilo od rekvirirane imovine, bilo od primljenih pripomoći za ukućane u vojsci. Mnogo puta se taj novac nerazborito troši,

---

<sup>150</sup> Također, tražilo se sakupljanje za “Zakladu za pomaganje udovica i siročadi poginulih junaka ukupne oružane sile”. KŠV, kutija 309, 12. 11. 1915.

<sup>151</sup> DAZd, KŠV, kutija 307, br. 5116, 12. 11. 1915.

<sup>152</sup> Uslijed ekonomske blokade sila Antante, mnoge sirovine postale su deficitarne. Među njih se ubraja i kaučuk, pa država na svaki način nastoji doći do potrebnih sirovina. DAZd, KŠV, kutija 306, br. 3946 i 3947, 8. 11. 1915.

<sup>153</sup> DAZd, KŠV, kutija 307, br. 4074, 23. 11. 1915.

<sup>154</sup> DAZd, KŠV, kutija 303, br. 1691, 15. 4. 1916.

<sup>155</sup> DAZd, KŠV, kutija 305, br. 2885, 19. 6. 1915.

<sup>156</sup> DAZd, KŠV, kutija 306, br. 3787, bez datuma.

<sup>157</sup> DAZd, KŠV, kutija 308, br. 4901, 30. 10. 1915.

mjesto da se korisno uloži i sačuva za kasnija vremena. A kako da se taj novac korisnije i bolje uloži nego u obveznice austrijskog ratnog zajma.”

Izgleda da pučko školstvo i nije bilo naročito pouzdan širitelj austrijske državne ideje. Tijekom rata inzistiralo se od javnih ustanova, pa i od škola, da “prigodom patriotskih blagdana ili sretnih zgoda”, pri tom se misli na carev ili caričin imendan i pobjede u ratu i tomu slično, da izvjesje zastave na svoja pročelja i tako se pridruže “radosti” pobjeda. Pokrajinsko školsko vijeće uputilo je okružnicu kotarskim školskim vijećima u pogledu zastava. U okružnici se ističe:<sup>158</sup>

“Ali zastave nijesu samo nakiti; one imaju i simbolsko značenje, pa stoga nije svejedno, kojim se zastavama škole kite dotično nije svejedno, koja zastava manjka. Dosada kod većine pučkih i građanskih škola nije bio običaj, da u pomenutim prigodama izvjesje “crno-žutu” državnu zastavu, simbola te misli. Pučka škola je u službi te misli.”

Stoga naređuje da škole izvjesje crno-žutu zastavu već prvom prilikom. Međutim, tada se otkrilo da većina pučkih škola uopće nema crno-žutu zastavu, te je Pokrajinsko školsko vijeće pokrenulo široku akciju nabave državnih zastava. Država je morala nabaviti 73 crno-žute zastave uz izdatak od 1460 kruna.<sup>159</sup> Iako je intencija bila da se državne crno-žute zastave izvjesje već 2. prosinca 1915., na datum ustoličenja Franje Josipa I, ipak je sporost nabavke to onemogućila,<sup>160</sup> pa se u izvješćima o proslavi 2. prosinca zastave ne spominju.<sup>161</sup>

Podnamjesnik Thun upozorio je škole da je primijećeno da školska djeca u nekim mjestima nose kao nakit na kapama i šeširima mornarske vrpce s natpisima gradova i brodova stranih država, pa i neprijateljskih država. To je trebalo strogo zabraniti.<sup>162</sup> Državne vlasti pokušavaju od škola napraviti rasadište austrijske državotvorne misli. U sklopu tih nastojanja Pokrajinsko školsko vijeće na sjednici od 13. studenog 1915. donijelo je mjere za poboljšanje “vojno-patriotskog odgoja školske mladeži”. U tom smislu učiteljstvo je trebalo utjecati na mladež. To djelovanje osobito može biti uspješno kod “izleta, igara napolju, gimnastičkih i hodnih vježaba. Istaknuti hrabrost dalmatinskih ratnika osobito na Soči.” Podređeni organi trebaju dojaviti koji su se nastavnici istaknuli.<sup>163</sup> U razradi ideje “vojno-patriotskog odgoja” Pokrajinsko školsko vijeće je 26. studenog donijelo naputak o “vojnom odgoju mladeži”. U njemu stoji da se svake srijede i subote popodne, uz suradnju vojnog instruktora, angažiraju i posebno obučeni nastavnici: Balić, Gortan, Tekecs u Zadru i Jurnić u Biogradu, organiziraju vježbe jer:<sup>164</sup>

---

<sup>158</sup> DAZd, PŠV, sv. 131, Okružnica od 26. studenog 1915.

<sup>159</sup> DAZd, KŠV, kutija 309, br. 5086, 10. 11. 1915. i kutija 310, br. 464, 4. 2. 1916. Čak ni Preparandija nije imala državnu zastavu.

<sup>160</sup> Još u veljači 1916. nije završena nabavka zastava. DAZd, KŠV, kutija 310, br. 695, 12. 2. 1916.

<sup>161</sup> DAZd, KŠV, br. 5694, 20. 12. 1915.

<sup>162</sup> DAZd, KŠV, kutija 304, br. 2171, 19. 4. 1915.

<sup>163</sup> DAZd, KŠV, kutija 307, br. 3981, 13. 11. 1915.

<sup>164</sup> DAZd, KŠV, kutija 309, br. 5324, 26. 11. 1915.

“(…) valjana pouka najbolje utječe na volju, suzbija plahost, bojažljivost, neodlučnost, a budi i razvija srčanost, odvažnost, samosvijest i samostalnost u djelovanju (…). No zajedničko djelovanje s drugovima, pomaganje drugima i primanje pomoći drugih djeluje i na sučuvstvo, na razvijanje smisla za drugarstvo, potiče prijateljstvo, požrtvovnost i jača čuvstvo dužnosti. Jednom riječi, gimnastika se može na pravu stazu navratiti onih tjelesnih i duševnih sposobnosti, koje nam se toliko mile kod potpuna i samosvojna čovjeka, a koja su glavna obilježja muževnosti.”

Predviđene su bile vježbe: “Ustajanje, skakanje u vis, u dubinu i dužinu, penjanje i hodanje po gredi. U školama pri moru izvodit će se vježbe natjecanja u plivanju u skupinama kao i natjecanje u veslanju.”<sup>165</sup>

Vojne vlasti u gradu održavaju masovne vojne vježbe sa školarcima. Zapovjednik grada bojnik Rouland 27. veljače 1916. organizirao je vojnu vježbu. Prije početka vježbe, natporučnik Angelo de Benvenuti održao je govor na talijanskom, dok je poručnik Popović održao govor na hrvatskom jeziku o važnosti vojnih vježbi.<sup>166</sup> Poduzimane su i druge mjere. Predsjednik Pokrajinskog školskog vijeća grof Attems izdao je okružnicu 21. srpnja 1916. u kojoj daje uputstva za poboljšanje nastave pjevanja. Pri tome ističe da se imaju pjevati prije svega “koračnice i junačke (ratne) pjesme, a nadasve neka se u svakoj prigodi pjeva naša divna 'Carevka', ali po propisanoj melodiji, jer se opazilo, da se posljednja dva stiha ove himne često neispravno pjevaju.”<sup>167</sup> S druge strane učenici Hrvatske gimnazije nisu imali problema s pjevanjem “Lijepa naše” i ona se službeno izvodi u povodu godišnjice careva dolaska na prijestolje. Nakon objave rata s Italijom i poluslužbena *Smotra dalmatinska* “Lijepu našu” karakterizira kao “narodnu himnu” iako je prije rata znalo biti problema prigodom njezina izvođenja.<sup>168</sup> Vodstvo zadarske općine bojkotiralo je svečanu proslavu ustoličenja u Hrvatskoj gimnaziji upravo zbog “Lijepa naše”,<sup>169</sup> kako je objasnio *Il Dalmata*. Općinsko vodstvo je namjeravalo pohoditi proslavu, ali je u posljednji trenutak umetnuta “Lijepa naša”, što je proslavi dalo politički značaj.<sup>170</sup> Prema izvješćima zadarskih gimnazija, ravnatelji su organizirali prigodne patriotske govore učenicima u povodu ratnih događaja, npr. o važnosti uspostave separatnog mira s Rumunjskom i Rusijom.<sup>171</sup>

Austrijska ideja izgubila je privlačnu snagu među učeništvom još prije Prvog svjetskog rata. Balkanski ratovi raspirili su ideju jugoslavenstva koja se širila među hrvatskom i

---

<sup>165</sup> ISTO.

<sup>166</sup> Grande convegno di scolari, DAL, br. 17. 1. 3. 1916.

<sup>167</sup> DAZd, KŠV, kutija 314, br. 3470, 16. 8. 1916.

<sup>168</sup> Prigodom LXVIII. godišnjice vladanja našeg cesara i kralja, SD, br. 90, 11. 12. 1915.

<sup>169</sup> Zašto občina nije zastupana?, HK, br. 100, 11. 12. 1915. I *Narodni list* osuđuje ponašanje vodstva općine savjetujući mu da nauči stihove hrvatske himne pa će vidjeti da ona propagira samo ljubav naroda prema domovini i nema ništa “naperena protiv bilo koga.” Radi narodne himne, NL, br. 97, 4. 12. 1915.

<sup>170</sup> Perchè non intervenne, DAL, br. 98, 7. 12. 1915.

<sup>171</sup> DAZd, PŠV, sv. 134, br. 3111, 23. 4. 1918.

srpskom školskom mladeži. Preparandija je prema pisanju *Dana*, splitskog lista klerikalno-pravaške orijentacije, “leglo neznaboštva i naprednjaštva”. A prema sjećanjima učenika, kateheta je donosio vijesti o slabom stanju Austro-Ugarske na ratištima i o radu jugoslavenske emigracije.<sup>172</sup>

Prema sjećanjima suvremenika, zadarska školska mladež u hrvatskim je srednjim školama bila organizirana u tri tajne političke organizacije. Najbrojnija među njima je bila Mladohrvatska organizacija starčevićanske omladine. Vodio ju je Ljubomir Maštrović, učenik Hrvatske gimnazije. Iza nje, po brojnosti, je organizacija Hrvatske napredne omladine, a vodio ju je Antonije Filipić. Među članovima Napredne omladine nalazili su se i Srbi. Treća i najmalobrojnija je organizacija Hrvatskog katoličkog pokreta koju je vodio Joso Vodopija, učenik Hrvatske gimnazije. Potpredsjednici organizacija dolazili su iz Preparandije. Oni su se programatski na nekim područjima slagali, a na nekim sukobljavali: mladohrvati i naprednjaci zajednički nastupaju u kulturnim pitanjima i metodama borbe; mladohrvati i katolici zajednički na starčevićanstvu; sve tri organizacije su protiv autonomaša i vlade.

Od 1912. sve tri organizacije povezuju se s organizacijama u Dalmaciji i Banskoj Hrvatskoj. Mladohrvati se potajno sastaju u kući don Ive Prodana. Uzor su im Fran Supilo i Antun Gustav Matoš. Naprednjacima je ideološki uzor rad Jovana Skerlića, koji je naučavao o etničkom jedinstvu Južnih Slavena. Pojačani rad organizacija školske mladeži izišao je na vidjelo zajedničkim štrajkom učenika 14. ožujka 1912. u znak prosvjeda protiv uvođenja komesarijata u Hrvatskoj. U štrajku su sudjelovali učenici Hrvatske gimnazije, Preparandije, hrvatski i srpski učenici iz Realke, te učenice hrvatskog odjela Zavoda sv. Dimitrija. Učenici su zajednički otišli na Stanove zapalivši austrijsku i mađarsku zastavu. Iako su austrijske vlasti zatražile oštre sankcije, zaštitio ih je Miho Zavadlal, pokrajinski školski nadzornik.<sup>173</sup>

Navodno su zadarski srednjoškolci okupljeni oko naprednjačke organizacije, po uzoru na banovinske, pokušavali organizirati atentat na namjesnika Attemsa 1913. godine za njegove redovite šetnje Kolovarama. Ne znamo koliko je u tome istine, ali Attems je tada prestao s uobičajenim šetnjama.<sup>174</sup>

U razdoblju 1907.–1911., prema austrijskim redarstvenim izvorima, u Zadru je postojalo tajno srpsko učeničko društvo s 15 do 20 članova sastavljeno od učenika Preparandije, Hrvatske gimnazije i Realke. Navodne sastanke održavali su u prostorijama Srpskog pjevačkog društva “Branko”. Pokretač društva bio je Nikola Mikijelj.<sup>175</sup>

---

<sup>172</sup> D. FORETIĆ, *Život*, str. 77.

<sup>173</sup> Lj. MAŠTROVIĆ, *150 godina*, str. 69-71.

<sup>174</sup> Ljubo JURKOVIĆ – Kosta MILUTINOVIĆ, Jugoslavenski nacionalno-revolucionarni omladinski pokret u Zadru (1910.–1914.), *Zadarska revija*, XV, br. 1, Zadar, 1965., str. 1-26; Mirjana GROSS, Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I svjetskog rata, *Historijski zbornik*, XXI-XXII, Zagreb, 1968.–69., br. 1-4, str. 75–144.

<sup>175</sup> DAZd, PSN, sv. 687, br. 288/15.

Važno je napomenuti da je i profesorski zbor zadarskih srednjih škola bio, u najvećem dijelu, protuaustrijski nastrojen. Profesori, pa i sam predratni ravnatelj Hrvatske gimnazije Marcel Kušar, štitili su antiaustrijski nastrojene đake.<sup>176</sup> Tijekom rata, prema frankovačkim izvorima, u arbanaškoj Preparandiji profesori “po čitave sate govore o najnovijem jugoslavenstvu, o jedinstvu Srba i Hrvata, o velikoj srbskoj sposobnosti.”<sup>177</sup>

Austrijske vlasti za vrijeme rata poduzimaju još jaču kontrolu nad školskim knjižnicama. Od školskih vlasti Pokrajinsko školsko vijeće traži da se iz knjižnica odstrane sve knjige koje bi:

“(…) glede svog sadržaja mogle da pobude i najmanju sumnju u državljanskom ili moralno-religijskom pravcu. Uprave će se nasuprot imati da postaraju, da se prema raspoloživim sredstvima za knjižnicu nabavi i učenicima za čitanje dijeli primjereni broj samo takovih djela, koja su prikladna da u mladeži pobude i razvijaju dinastički osjećaj i ljubav prema zajedničkoj austrijskoj domovini, te druge državljanske vrline.”

Ipak, da se naputak ne shvati rigidno, isti je nadopunjen napomenom da to ne znači da treba izbaciti knjige koje razvijaju ljubav “prema užoj domovini i narodu”.<sup>178</sup>

Ponašanje učenika strogo se kontrolira. Stara ideja o uniformiranju srednjoškolaca napokon je uvedena tijekom rata, doduše djelomično. Učenici su morali nositi kape s velikim slovom koja je označavala njihovo pohađanje pojedinog instituta, npr. učenici gimnazije nosili su veliko G, realke R, a preparandije P.<sup>179</sup> Da bi se zaštitio učenički “moral”, zabranjeno im je pohađanje kino-predstava. Pokrajinsko školsko vijeće zatražilo je od profesora da nadgledaju ponašanje svojih učenika. Očito je to primljeno s priličnom dozom indignacije među nastavnim kadrom kao prikriveni poziv na špijuniranje. U odgovoru Pokrajinsko školsko vijeće naglašava:

“Krivo bi bilo mišljenje, da je to uhodarenje vlastitih učenika i da se ne slaže s dostojanstvom nastavnika i odgajatelja. Naprotiv, nadziranje ponašanja pitomaca izvan zavoda organski je i bitni sastavni dio odgojnog rada i s toga jedna od najprećih dužnosti svakog pojedinog nastavnika. I kada bi s toga Pokr. šk. vijeće steklo uvjerenje, da je koji nastavnik zanemario ovu stranu dužnosti, bili bi nažalost, primorani da proti dotičniku postupa zbog nevršenja svojih zvaničnih obveza. Do takta i uvidjavnosti nastavnika, stoji, da pri tome ne bude ni sjene policajnoga duha (sic!) i odioznog uhodarenja. Najbolji je način, da se učenicima unaprijed rekne, da će svi nastavnici paziti na to, da i njihovo ponašanje izvan zavoda bude s disciplinarnim propisima i s dužnostima učenika, a zatekne li koji nastavnik pitomca pri prekršaju, da mu to kaže i obznani ga da će s toga zahtjevati kazan za njega.”<sup>180</sup>

---

<sup>176</sup> Lj. JURKOVIĆ – K. MILUTINOVIĆ, Jugoslavenski nacionalno-revolucionarni omladinski pokret, str. 16.

<sup>177</sup> Ogavne denuncije, NL, br. 39, 1. 8. 1918.

<sup>178</sup> DAZd, KŠV, kutija 309, br. 5447, 7. 12. 1915.

<sup>179</sup> G, R, P na kapama, HK, br. 101, 16. 12. 1914.

<sup>180</sup> DAZd, PSN, sv. 683, br. 5865/14.

Političko ponašanje učenika bilo je pod strogom paskom. Pokrajinsko školsko vijeće dobivalo je informacije o politički sumnjivom ponašanju i u takvim sitnim detaljima kao što je informacija da se Marincovich, učenica talijanskog odjela Zavoda sv. Dimitrija, nepristojno ponašala prilikom izvođenja "Carevke". Od kotarskog školskog nadzornika tražio se svestran i strogi izvid.<sup>181</sup> Drugi slučaj nađen je u spisima Pokrajinskog školskog vijeća i bavi se učenikom gimnazije na talijanskom jeziku, Brunom Galzignom, koji je pao na obrani mature. On je 28. svibnja 1915. na usmenom dijelu mature na temu "*La grandezza morale e materiale della patria dipende dal sentimento del dovere e dalle disciplinate energie d' ogni ordine di cittadini*" uzeo za primjer Firenzu i ujedinjenje Italije. Kako je ta obrana pala u vrijeme objave rata s Italijom, to je shvaćeno kao provokacija, pa je srušen na obrani mature. Zbog toga nije mogao u ljetnom roku maturirati. Tek kada je nastavničko vijeće na sjednici od 24. rujna 1915. dalo svjedodžbu o uzornom patriotskom ponašanju učenika, dokazujući svoju tvrdnju Galziginim dobrovoljnim prijavljivanjem u vojsku i sudjelovanjem u skupljanju kovina i sredstava za Crveni križ, pokrajinski školski nadzornik Zavadlal dopustit će mu 15. studenog 1915. pristupanje obrani mature.<sup>182</sup>

Prosvjetne vlasti su tijekom 1916. nastojale organizirati zadarsko učiteljstvo u svrhu političke indoktrinacije. Pod predsjedanjem i inicijativom Primožiča svi su se učitelji i učiteljice zadarskih škola sastajali nekoliko puta na mjesec. Dvanaestog veljače 1916. održano je predavanje o ćudoređu i zapuštenosti zadarske djece, a predavatelji su bili Kollenz, upravitelj talijanske muške pučke, i Urschütz, upravitelj hrvatske pučke muške škole.<sup>183</sup> Krajem lipnja 1916. učenicima i učiteljskom zboru predavanje o austrougarskoj vojsci održao je profesor Silvije Alfirević. Predavao im je o zrakoplovstvu i balonima te o rodovima vojske, ali je u predavanju našao mjesta i za tako "interesantne" teme kao što su razlike između "potpune ratne hranidbene porcije", "normalne" i "reservne porcije" ili pak za još "interesantniju" temu kao što je ona o sanitarnim uredbama austrougarske vojske.<sup>184</sup>

Završno možemo zaključiti da su ratne prilike djelovale iznimno negativno na stanje školstva u Monarhiji uopće, a osobito na njezinoj periferiji. Kako je školstvo bilo nisko na listi prioriteta državnih vlasti, mnogobrojne poteškoće otežale su redovno odvijanje nastave. Naime, vlasti su mobilizirale gotovo svakog sedmog učitelja, škole su bile zatvarane zbog zauzeća od strane vojne vlasti. Plaće učiteljstva tijekom vremena nisu više pokrivale ni najosnovnije životne potrebe. Zaustavljena su bilo kakva ulaganja u školsku opremu ili zgrade. Da stvar bude gora, vlasti su tolerirale, pa čak i poticale dječji rad u poljoprivredi, što je onemogućavalo nastavni proces tijekom proljeća u selima zadarskog kotara. Tijekom zimskih mjeseci djeca su se smrzavala u hladnim učionicama

---

<sup>181</sup> DAZd, KŠV, kutija 310, br. 260, 8. 1. 1916.

<sup>182</sup> DAZd, PŠV, sv. 131, br. 6233, 27. 9. 1915.

<sup>183</sup> Učiteljski sastanci, SD, br. 17, 26. 2. 1916.

<sup>184</sup> Predavanje o našoj vojsci, SD, br. 51, 1. 7. 1916.

jer nije bilo dovoljno ogrjeva. Rezultat takovog stanja bila je porazna činjenica da nakon godinu dana nastave velika većina pučkoškolaca nije znala niti osnove čitanja i pisanja. Time je ogroman dio seoske djece bio isključen iz nastavka školovanja. Istovremeno državne su vlasti tražile od učiteljstva da sudjeluje u propagandnim i humanitarnim aktivnostima, da preuzme brigu oko državnih pripomoći i aprovizacije. Vlast je pojačala nadzor nad političkom aktivnošću srednjoškolske mladeži, cenzurirala je i proskribirala literaturu koja je bila nepoćudna “za jedinstvo” Austrijske Carevine.

#### Ante BRALIĆ: ZADAR SCHOOLS IN WWI

##### *Summary*

Schools in Zadar during WWI faced numerous problems. Teachers were drafted and schools were occupied by armies which brought about the closing of numerous schools in Zadar county. On the other hand, an attempt was made to compensate for the shortage of male working hands in the villages by using children. State authorities tolerated the wide-spread practice of absenteeism of children from school in the villages especially during the spring months so that from April schools in the villages were not in session. At the same time, high inflation depreciated teachers' earnings which additionally demotivated teachers for their vocation. The state attempted to make the schools an appropriate medium for state propaganda and thusly strictly controlled the political atmosphere amongst the pupils.

*Key words:* Zadar, World War I, schools.